

Департамент образования Мэрии г. Грозного
Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа № 31» г. Грозного
(МБОУ «СОШ № 31» г. Грозного)

Соьлжа-Г1алин Мэрин дешаран Департамент
Соьлжа-Г1алин муниципальни бюджетни йукъардешаран хьукмат
Соьлжа-Г1алин «Йуккъера йукъардешаран школа № 31»
(Соьлжа-Г1алин МБЙХь «ЙЙШ № 31»)

ВЫПИСКА ИЗ ОСНОВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ
ОСНОВНОГО ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ (ООП ООО)

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

(ID:17133396)

учебного предмета «Родной (чеченский) язык»

Уровень общего образования: основное общее образование

(7, 9 классы)

Составитель: Дадаева М.М.-
учитель чеченского языка и литературы

п. Шейха-Изнаура Несерхоева, 2023 г.

1.ДОВЗИЙТАРАН КЕХАТ

Программа хІоттийна нохчийн меттан хьехархочунна ишколан дешаран хІинцалерчу тенденцешна а, Іаморан жигарчу методикашна а тІехъажийна йолу дешаран предметан белхан программа хІоттош, методически гІо-накъосталла даран Іалашонца.

Белхан программо хьехархочун таро хуьлуьйтур йу:

1) нохчийн мотт хьехаран процессехь коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь билгалдаьхначу Іаморан личностни, метапредметни, предметни жамІашка кхачош долу хІинцалера некъаш кхочушдан; (кхин дІа – ФПДС КЙД);

2) билгал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Іаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дІасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темиьн Іаморан коьчал карайерзорхъама йалийнчу дешаран гІуллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, рузманан-тематикин планировани кечІан.

Личностни а, метапредметни а жамІаш далийна, коьртачу йукъардешаран ишколехь нохчийн мотт хьехаран башхаллаш тидаме а оьцуш.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмето билгалдо предметашна йукъара уьйраш гуманитарни циклан кхечу дешаран предметашца кхочушІар.

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Нохчийн мотт – нохчийн халкъан ненан мотт, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт.

Нохчийн мотт хааро а, цуьнан тайп-тайпана кепаш, функционални тайпанаш карадерзоро а, цуьнан стилистически башхаллах, суртхІотторан таронех кхетаро а, нохчийн маттах тайп-тайпанчу тІекаренан хьелашкахь нийса а, эвсараллица а пайдаэца хааро а билгалдоккху адаман кхиаме хилар.

Нохчийн матто, шен тІекаренан а, оила йовзийтаран а коьрта функцеш кхочушІеш, адамашна йукъахь уьйр латтайо, адаман кхетам а, дог-ойла а кхолларехь дакъалоцу; нохчийн мотт нохчийн халкъан хаамаш, оьздангаллин ламасташ, истори ларІаран а, йовзийтаран а коьрта гІирс бу.

Ишколехь нохчийн мотт Іамор тІехъажийна ду дешархочун оьздангаллин а, коммуникативни а культура кхачаме йалорна а, цуьнан интеллектан а, кхоллараллин а говзалла, ойлайар, изс, суртхІоттор, ша кхочушден дешаран гІуллакх кхиорна а.

Нохчийн мотт Іаморан чулацам иштта тІехъажийна бу функционални говзалла, адаман йешаран, текстех кхетаран, тайп-тайпанчу барамийн текстийн хаамах пайдаэцаран, цуьнан мах хадоран, цунах ойлайаран, шен Іалашонашка кхачаран, шен хаарш а, таронаш а шорІаран, йукъараллин дахарехь дакъалацаран интегративни хаар санна, кхиорна. Къамелан а, текстан а гІуллакх нохчийн меттан ишколан курсан къепе кхолларехь коьртаниг ду.

Цаьрца догІуш долу хаарш а, карадерзарш а далийна Іаморан метапредметни, предметни жамІийн ларамехь, Іаморан чулацамехь (дакъош: «Мотт а, къамел а», «Текст», «Меттан функционални тайпанаш»).

Дешаран предметан чулацам кхочушбан таро йу классал арахъарчу гІуллакхдарехь: экскурсеш, тематикин меропрятеш, конкурсах, и. д.кх.

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ ІАМОРАН ІАЛАШОНАШ

Коьртачу йукъарчу дешаран программашца нохчийн мотт Іаморан Іалашонаш йу:

патриотизмах кхетар а, иза гучуйаккхар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин шолгIа пачхьалкхан мотт санна, нохчийн халкъан къоман мотт санна ларар; маттаца нохчийн халкъан син хьал лардаран, довзийтаран кепе а, тIекаренан гIирсе а санна кхетаме йукъаметтиг хилар; нохчийн культуре ларам гучубаккхар;

нохчийн мотт адаман кхиаран гIирс, йукъараллин уйр кхолларан гIирс санна караберзор;

нохчийн маттах, цуьнан дIахIоттамах, функцех, нохчийн меттан стилистически гIирсех хаарш карадерзор; литературин меттан норманаш а, къамелан оздангалла а практикехь карайерзор; жигара пайдаоьцучу а, нуьцкъаллин а дешнийн хьал тодар а, шен къамелехь тайп-тайпанчу грамматически гIирсех пайдаэцар а; орфографически а, пунктуационни а говзалла кхачаме йалор, шен къамел кхачаме далоран лаам кхиор;

къамелан гIуллакх, адамашна йукъарчу куьцан а, куьцан доцучу а тIекаренан хьелашкахь гонахарчу нахаца эсара йукъаметтигаш латтош долу коммуникативни карадерзарш кхачаме далор; нохчийн мотт тайп-тайпана хаамаш бовзаран гIирс санна караберзор;

ойланан гIуллакх кхачаме далор, нохчийн мотт Iаморехь дустаран, анализан, синтезан, жамIдаран, тайпанашка дIасадекъаран, билгала йолу бакъонаш дIахIитторан, универсальни интеллектан карадерзарш кхиор;

функционални говзалла кхиор: хаамийн лехам кхочушбаран, оьшу хаам схьакъасторан а, хийцаран а, тайп-тайпанчу барамехь йолчу текстийн чулацам тидаран, царах кхетаран, пайдаэцаран хаарш; текстан хааман-маьIнин йухакечдаран стратеги а, говзалла а, некъаш а карадерзор; текстах, цуьнан гIуллакхах, йукъарчу маьIнех, маьIнин дIахIоттамах, авторан коммуникативни Iалашонах, меттан гIирсийн гIуллакхах кхетаран кепаш карайерзор.

ДЕШАРАН ПЛАНЕХЬ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ

Коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца догIуш, «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет йукъайоьду «Ненан мотт а, литература а» предметни областана, Iамо декхарийлахь долу предмет а йу.

Дешаран хьесапца нохчийн мотт Iаморна билгалдаьхна сахьташ:

7 классехь – 102 сахьт (кIиранахь – 3 сахьт)

9 классехь – 99 сахьт (кIиранахь – 3 сахьт).

2.«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

7 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Нохчийн мотт кхуьуш болу хилам санна. Къоман меттан, культурин, историн уйр.

Мотт а, къамел а

Монолог-суртхIоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар.

Диалоган тайпанаш: гIуллакх дан дагадаийтар, вовших дагабовлар, хаамах жоп дехар, хаам бар.

Текст

Текст къамелан произведени санна. Текстан коьрта билгалонаш (жамI дар).

Текстан дIахIоттам. Абзац.

Текстан хаамаш хийцар: текстан план (цхьалхе, чолхе; цІеран, хаттаран, тезисан); текстан коьрта а, коьртаза а хаам.

Текстехь предложенеш вовшахтосу гІирсаш а, кепаш а (жамІ дар).

Текстехь меттан суртхІотторан гІирсаш.

Ойлайар къамелан функционални-маьІнин тайпа санна.

Текстан-ойлайаран дІахІоттаман башхаллаш.

Текстан маьІнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн, микротемийн а, абзацийн а, текстехь предложенеш вовшахтосучу кепийн а, гІирсийн а; меттан суртхІотторан гІирсех пайдаэцар (Іамийнчун барамехь).

Меттан функционални тайпанаш

Меттан функционални тайпанех лаьцна кхетам: буьйцу мотт, функционални стилаш (Іилманан, публицистикин, гІуллакхан), исбаьхьаллин литературин мотт.

Публицистикин стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш.

Публицистикин стилаш жанраш (репортаж, йоза, интервью).

Публицистикин стилехь йолчу тексташкахь меттан суртхІотторан гІирсех пайдаэцар.

ГІуллакхан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш.

МЕТТАН СИСТЕМА

Морфологи. Къамелан оьздангалла

Морфологи меттан Іилманан дакъа санна (жамІ дар).

Хандош

Хандешан 1-ра а, 2-гІа а спряженеш. Дешан орамехь мукъа аьзнаш хийцадалар.

Кхечуьнга довлу а, ца довлу а хандешнаш.

Хандешан билгала, бехкаман, лааран, тІедожоран саттамаш. Хандешан хаттаран а, латтаман а кепаш.

Хандешнашца дацаран дакъалгаш (*ца, ма*) нийсайаздар. Хандош морфологически къастор.

Причасти

Причасти хандешан кеп санна. Причастехь хандешан а, билгалдешан а билгалонаш. Предложенехь причастин синтаксически гІуллакх.

Причастин хенаш. Лааме а, лаамаза а причастеш. Причастин легар.

Причастин карчам.

Причасти морфологически къастор.

Причастийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.

Причастешца суффиксаш нийсайазйар. Причастеш кхоллайалар.

Цхьайолу причастеш цІердешнашка а, билгалдешнашка а йерзар. Причастешца *ца* цхьаьна а, къаьстина а йаздар.

Причастин карчамца йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш.

Деепричасти

Деепричасти хандешан кеп санна. Деепричастехь хандешан а, куцдешан а билгалонаш. Предложенехь деепричастин синтаксически гІуллакх.

Деепричастин хенаш.

Деепричастин карчам. Деепричастица а, деепричастин карчамца а йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш.

Деепричастешца дацаран дакъалг **ца** нийсайаздар.

Масдар

Масдаран коьрта грамматически билгалонаш а, предложенехь цуьнан синтаксически г'уллакх а.

Масдаран грамматически категореш: терахь, классан гайтам.

Масдаран легар.

Масдаран карчам. Масдаран карчамехь сацаран хьаьркаш.

Масдарца **ца** нийсайаздар.

Куцдош

Куцдашах кхетам. Куцдешнийн йукъара грамматически маьІна.

Куцдешнийн тайпанаш. Куцдешнийн дустаран даржаш.

Куцдешнийн кхолладалар.

Куцдешан синтаксически г'уллакх.

Куцдош морфологически къастор.

Куцдешнийн нийсайаздар: цхьаьна, къаьстина, дефисца йаздар.

Г'уллакхан къамелан дакъош

Г'уллакхан къамелан дакъойх йукъара кхетам. Коьрта къамелан дакъош г'уллакхан къамелан дакъойх къастор.

ДештІаьхье

ДештІаьхье г'уллакхан къамелан дакъа санна.

ДештІаьхье, цуьнан маьІна, морфологически билгалонаш, синтаксически г'уллакх.

ДештІаьхьенийн тайпанаш.

Кхечу къамелан дакъойх кхоллайелла дештІаьхьенаш.

Церан нийсайазйар.

Хуттург

Хуттург г'уллакхан къамелан дакъа санна. Хуттург предложенин цхьанатайпана меженаш а, чолхечу предложенин дакъош а вовшахтосу г'ирс санна.

Хуттургийн тайпанаш, шайн хІоттаме хьаьжжина: цхьалхе, чолхе, хІоттаман. ХІоттаман хуттургийн нийсайазйар.

Хуттургийн тайпанаш, шайн маьІне хьаьжжина: цхьаьнакхетаран а, карара а.

Текстехь хуттургийн маьІна. Къамелехь хуттургех, церан маьІне хьаьжжина, пайдаэцар. Хуттургех предложенеш а, текстан дакъош а вовшахтосучу г'ирсех санна пайдаэцар.

Предложенин цхьанатайпана меженаш а, чолхечу предложенийн дакъош а вовшахтосучу хуттургашца (**а**, **йа**) йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш.

Даъалг

Даъалг г'уллакхан къамелан дакъа санна.

Даъалгийн тайпанаш, шайн маьІне а, пайдаэцаре а хьаьжжина.

Даъалгийн нийсайаздар. Тайп-тайпанчу къамелан дакъошца даъалгаш дефисца а, къаьстина а йаздар.

Айдардош

Айдардашах кхетам. Къамелехъ айдардешан маъІна.
Айдардешан билгалонаш. Айдардешнашца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш.

Азтардаран дешнаш.

Айдардешнийн интонација а, сацаран хъаьркашца а къастор.

9 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Нохчийн Республїкехъ нохчийн матто кхочушден гІуллакх.

Нохчийн мотт вайн заманан дуьненахъ.

Мотт а, къамел а

Барта а, йозанан а, монологически а, диалогически а къамел, полилог (карладаккхар).

Къамелан гІуллакхан кепаш: дийцар, йоза, ладогІар, йешар (карладаккхар).

ЛадогІаран кепаш: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.

Йешаран кепаш: Іаморан, довзийтаран, хъажаран, лехаман.

Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна, суьрташна, иллюстрацешна, чулацаман суьртана тІе а тевжаш, теме а, тІекаренан хъелашка хъаьжжина, тайп-тайпана коммуникативни хъажам болу барта а, йозанан а аларш кхоллар (цу йукъахъ сочиненеш-миниатюраш а).

ЛадогІначу йа йешначу текстан чулацам ма-барра, хоржуш, бацбина схъабийцар.

Къамелан практикехъ барта а, йозанан а аларш кхолларехъ нохчийн литературин меттан норманаш (орфоэпически, лексически, грамматически, стилистически, орфографически, пунктуационни) ларйар.

Дешаран книгица, лингвистически дошамашца, справочни литературица болх баран кепаш.

Текст

Текстехъ къамелан тайп-тайпана функционални-маъІнин тайпанаш цхъаьнадар, цу йукъахъ исбаьхъаллин произведенешкахъ меттан тайп-тайпанчу функционални тайпанийн элементийн цхъаьнайар а.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маъІнин тайпанех йолчу тексташкахъ меттан суртхІотторан гІирсех пайдаэцаран башхаллаш.

Текстан хаамаш хийцар.

Меттан функционални тайпанаш

Вайн заманан нохчийн меттан функционални тайпанаш: буьйцу мотт; функционални стилаш: Іилманан (Іилманан-дешаран), публицистичкин, гІуллакхан; исбаьхъаллин литературин мотт (карладаккхар, жамІ дар).

ГІуллакхан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, къамел даран тайпаналлин хъелаш, къамелан хъесапаш, Іилманан стилаца богІуш болу меттан гІирсаш. Тезисаш, конспект, реферат, рецензи.

Исбаьхъаллин литературин мотт а, вайн заманан нохчийн меттан тайпанех иза къаьсташ хилар а. Исбаьхъаллин меттан коьрта башхаллаш: васт хилар, гайтаран-исбаьхъаллин гІирсех а, ткъа иштта меттан кхечу функционални тайпанийн меттан гІирсех а шуьйра пайдаэцар.

Нохчийн меттан коьрта гайтаран-исбаьхъаллин гІирсаш, къамелехъ царах пайдаэцар (метафора, эпитет, дустар, гипербола, олицетворени).

МЕТТАН СИСТЕМА

Синтаксис. Къамелан ӱздангалла. Пунктуаци

Чолхе предложени

Чолхечу предложених кхетам (карладаккхар). Чолхечу предложенийн тайпанаш.

Чолхечу предложенин дакъойн маӀнин, дӀахӀоттаман, интонацин цхьаалла.

Чолхе-цхьаьнакхетта предложени

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенех а, цуьнан хӀоттамах а кхетам.

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенин дакъош вовшахтосу гӀирсаш.

Предложенин дакъошна йукъахь тайп-тайпана маӀнин уьйраш йолчу чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенийн интонацин башхаллаш.

Къамелехь чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенех пайдаэцар.

Чолхе-цхьаьнакхетта предложени хӀотторан норманаш; чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хӀитторан норманаш.

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенийн синтаксически а, пунктуационни анализ.

Чолхе-карара предложени

Чолхе-карачу предложенех кхетам. Предложенин коьрта а, тӀетуху а дакъош.

Хуттургаш а, хуттургийн дешнаш а. Карарчу хуттургийн а, хуттургийн дешнийн а башхаллаш.

Чолхе-карачу предложенийн тайпанаш, коьртачу а, тӀетухучу а дакъошна йукъарчу маӀнин башхаллашка, дӀахӀоттаме, уьйран синтаксически гӀирсашка хьаьжжина.

Чолхе-карара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхьалхе предложенеш а грамматически тера йогӀуш хилар.

Къастаман тӀетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Кхачаман тӀетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Латтамийн тӀетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Хенан тӀетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Бахьанин, Ӏалашонан тӀетухучу предложенешца йолу чолхе-карара

предложенеш. Бехкаман тӀетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Даран суьртан, бараман тӀетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.

Чолхе-карара предложени хӀотторан норманаш; коьртачу декъах кхачаман тӀетуху а, латтамийн тӀетуху а предложенеш хуттургаца, хуттурган дешнашца дӀахӀоттарца чолхе-карара предложени хӀоттор.

Масех тӀетухучуьнца йолу чолхе-карара предложенеш.

Чолхе-карачу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хӀитторан норманаш.

Чолхе-карачу предложенийн синтаксически а, пунктуационни анализ.

Хуттургаш йоцу чолхе предложени

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех кхетам балар.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъошна йукъара маӀнин

йукъаметтигаш. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин тайпанаш. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех къамелехъ пайдаэцар. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш а, хуттургаш йолу чолхе предложенеш а грамматически тера йоглуш хилар.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъойн уййран гIирсаш: интонаци, сацаран хьаьркаш. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш дагардаран маьIница. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ цIомалг а, цIомалгаца тIадам а.

Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш бахьанин, кхеторан, тIедузаран маьIнашца. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ шитIадам.

Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш хенан, дубьхалара, бехкаман, тIаьхьалонан маьIнашца. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ тире.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенийн синтаксически а, пунктуационни анализ.

3. КОЪРТАЧУ ЙУКЪАРЧУ ДЕШАРАН ТIЕГIАНЕХЪ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМIАШ

ЛИЧНОСТНИ ЖАМIАШ

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIашка кхочу дешаран а, кхетош-кхиоран а гIуллакхийн цхьааллехъ, нохчийн къоман ламасталлин социокультурни, синъьздангаллин мехаллашца, йукъараллехъ тIеэцначу низаман бакъонашца, норманашца доглуш а долуш, цул сов, жамIаша ша-шен

довзарехъ, ша-шен кхетош-кхиорехъ, ша-шен кхиорехъ адаман чохьхара хьелаш кхолларехъ аьтто а бо.

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIаша гайта деза позитивни мехаллех кхетаран къепен куьйгаллица болх бан дешархой кийча хилар, цуьнан къепен буха тIехъ а, кхетош-кхиоран гIуллакхдаран коьрта некъаш кхочушдарехъ а гIуллакхдаран зеделларг совдаккхар, цу йукъахъ кху декъахъ:

Граждански кхетош-кхиоран:

гражданинан декхарш кхочушдан а, цуьнан бакъонаш тIеэца а кийча хилар, кхечу адамийн бакъонаш, маршо, бакъдолу хьашташ ларар; доьзалан, дешаран хьукматан, меттигерчу йукъараллин, виначу мехкан, пачхьалкхан дахарехъ жигара дакъалацар, цу йукъахъ нохчийн маттахъ йазийнчу литературин произведенешкахъ гайтинчу хьелашца дустарехъ дакъалацар а; экстремизман, дискриминацин муьлхха а кеп тIецаэцар; адаман дахарехъ тайп-тайпанчу йукъараллин институташа дечу гIуллакхах кхетар; коьртачу бакъонех, маршонах, гражданинан декхарех, йукъараллин норманех, нохчийн маттахъ йазийнчу литературин произведенешкарчу масаллийн буха тIехъ кхийинчу поликультурни йукъараллехъ адамийн вовшашца йолчу йукъаметтигийн бакъонех лаьцна кхетам хилар; цхьаьна тайп-тайпана гIуллакхаш кхочушдан кийча хилар, вовших кхета, вовшашна гIо дан гIертар; ишколан шайн урхаллехъ жигара дакъалацар; гуманитарни гIуллакхдарехъ дакъалаца кийча хилар.

Патриотически кхетош-кхиоран:

Нохчийн Республикин пачхьалкхан матто санна нохчийн матто дечу гIуллакхах кхетар; нохчийн мотт, истори а, шен мехкан культура а йовза

лаам гучубаккхар; нохчийн маттаца, шен Даймехкан кхиамашца, Илманца, исбаьхьаллица, тIеман хьуьнаршца, халкъан къинхьегаман кхиамашца, (цу йукъахь исбаьхьаллин произведенешкахь гайтинарш а), мехала йукъаметтигаш йолуш хилар; Нохчийн Республикин символш, пачхьалкхан дезденош, исторически а, Iаламан а тIаьхьало,хIолламаш, тайп-тайпанчу къаьмнийн ламасташ ларар.

Синъовздангаллин кхетош-кхиоран:

гIиллакх-овздангалла къасточу хьелашкахь овздангаллин мехалла а, норманаш а йовзар; шен леларан, цу йукъахь къамел даран а, шегара даьллачун а, ткъа иштта овздангаллин, бакъонийн норманашка хьаьжжина, кхечу адамийн леларан а, цаьргара даьллачун а мах хадо кийча хилар, диначу хIуманан хин йолчу тIаьхьалонах кхетар тидаме а оьцуш; йукъараллехь лело ца догIу гIуллакхаш адамийн леларан норманашца а, бакъонашца а цхьаьна ца догIу гIуллакхаш жигара тIецаэцар; шен а, йукъараллин а меттиган хьелашкахь адаман маршо а, жьопалла а.

Эстетически кхетош-кхиоран:

шен а, кхечу а халкъийн исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепех, ламастех, кхоллараллех кхеташ хилар; исбаьхьаллин эмоцин тIеIаткъамах кхетар; зIенан а, ша-шен гайтаран а гIирсех санна исбаьхьаллин культурин мехаллех кхетар; даймехкан а, дуьненан а исбаьхьаллин мехаллех кхетар; исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашкахь ша-шен гайтаре гIертар.

Физически кхетош-кхиоран, могашаллин культура а, синхаамийн хьал а кхиоран:

шен дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, дахаран мехаллех кхетар; шен могашаллина жьопаллехь хилар а, дахаран могашчу кепана тIехьяжам хилар а (аьхна кхача, гигиенин бакъонаш ларйар, дIанисийна дешаран а, садаIаран а раж; диллина физически жигаралла); тIаьхьенех кхетар, зене марздаларш (спирт малар, цигаьрка озар, наркотикашка марзвалар), физически (а, синIаткъаман а, могашаллина зене йолу кхин тайпа кепаш тIецаэцар; кхерамзаллин бакъонаш ларйар, цу йукъахь ишколан меттан дешаран процессехь интернет-гуонехь кхерамзаллин леларан карадерзарш а; халахетарех а, хийцалуш долчу йукъараллин, хааман, Iаламан хьолех а вола хьуьнар хилар, цу йукъахь шена зеделлачух кхеташ а, кхин дIа йолу Iалашонаш хIиттош а; йемал ца беш, ша а, кхиберш а тIеэца хаар; шен а, кхиболчеран а синхаамийн хьолах кхета хаар, шегара хьал гайтархьама меттан гIирсех нийса пайдаэцар, цу йукъахь нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкарчу масалшна тIе а тевжаш; рефлексин карадерзарш кхиор, шегара а, ткъа иштта кхечу стагера а гIалат дала бакъо хилар къобалдар.

Къинхьегаман кхетош-кхиоран:

технологин а, йукъараллин а хьяжаман практикин хьесапаш (добзалан, ишколан, гIалин, мехкан дозанехь) кхочушдарехь жигара дакъалаца тIехьяжам хилар, цу тайпана гIуллакх дIадоло, план хIотто а, ша кхочушдан а хьуьнар хилар;

корматаллаш а, тайп-тайпана къинхьегам а практикехь Iамо дог дар, цу йукъахь Iамочу предметан хаарех пайдаэцаран а, филологаша, журналисташа, йаздархоша бен болх бовзаран а буха тIехь а; къинхьегаме а, къинхьегаман жамIашка а ларам хилар; шен а, йукъараллин а хьашташ тидаме а оьцуш, кхетарца харжар, дешаран, дахаран хьесапийн шен траектори дIахIоттор; хиндолчух долу шен хьесапаш схьадийца хаар.

Экологин кхетош-кхиоран:

гонахарчу декъехь хьесапаш кхочушдархьама йукъараллин а, Iаламан а Iилманийн декъехь долчу хаарех пайдаэцар, дечун план хIоттор, гонахарчарна цунах хила тарлучу тIаьхьалонан мах хадор; экологин проблемех лаьцна шена хетарг хьекъале а, нийса а схьаала хаар;

экологин культурин тIегIа лакхайаккхар, экологин проблемаш йаккхий хиларх а, уьш къасто некъаш лаха дезарх а кхетар; гонахарчарна зуламе долу дараш жигара тIецаэцар, цу йукъахь экологин проблемаш ойъу литературин прозведенеш йовзарца кхиънарш а; Iаламна, йукъараллина, технологиана йукъахь долчу хьелашкахь гражданина а, хьаштхочо а санна айхьа дан дезачух кхетар; экологин хьажаман практикин гIуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

Iилманан довзаран мехаллин:

адаман а, Iаламан а, йукъараллин а кхиаран коьртачу низамех, адаман Iаламан а, йукъараллин а гуонаца йолчу уьйрех, меттан кхиаран низамех лаьцначу Iилманан кхетамийн вайн заманан къепеца гIуллакхдарехь кхиар; меттан а, йешаран а культура, йешаран говзалла дуьне довзаран гIирс санна карайерзор; ишколан меттан дешаран башхаллаш лоруш, лехаман гIуллакхдаран коьрта хаарш карадерзор; зеделлачух, диначух, тидамех кхетарна тIехьажам а, шен а, йукъарчу а хьоле кхачаран некъаш кхачаме дало гIертар а.

Дешархо йукъараллин а, Iаламан а гуонан хийцалучу хьолех воларан:

йукъараллин зеделларг, коьрта йукъараллин гIуллакхаш, йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъарлонашкахь а, тобанашкахь а йукъараллин дахаран кепаш дешархоша карайерзор, корматаллин гIуллакхдарца, ткъа иштта доьзал а, кхечу культурин гуонера нахаца йукъараллин зIе хиларан гурашкахь вовшахтоьхна тобанаш а йукъа а лоцуш; билггал доцчу хьелашкахь зIе хиларан хьашт, кхечеран хаарш а, царна зеделларг а тIеэца кийча хилар; практически гIуллакхдарца шена хууш долчун тIегIа лакхадаккхарехь билггал доцчу хьелашкахь даран хьашт хилар, цу йукъахь кхечу нахах Iама хаар а, цхьаьна гIуллакхдарехь кхечарна зеделлачух девза гIуллакхаш, карадерзарш, керла хаарш тIеэца хаар а; объектех, хиламех лаьцна гипотезаш, цу йукъахь хьалха бевзаш цахилларш а, кхетамаш, ойла кепе йалоран, васташ цхьаьнадалоран говзалла а, керла хаарш а кхио оьшуш хилар а; шен хаарш къен хиларх кхетар, шен кхиаран хьесап хIоттор; коьртачу кхетамех, терминех, кхиаран концепцин декъехь шена хетачух пайдаэца хаар, экономикин, йукъараллин, Iаламан вовшашца йолу уьйр гучуйаккха а, талла а хаар, гонахарчунна Iаткъам бар, Iалашонашка кхачар, кхайкхамаш а, хила тарлун йаккхий тIаьхьалонаш а эшор тидаме а оьцуш, ша дечун мах хадо хаар;

книгаш йешарехь, къамел дарехь, дахарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, Iаткъамечу хьолах кхета, хуьлучу хийцамийн, церан тIаьхьалонийн мах хадо; Iаткъамечу хьолан мах хадо, тIеэцна сацамаш, дараш нисдан; кхераман, тIаьхьалонан мах хадо а, кепе йало а, зеделларг кхио, хIоьттинчу хьолехь диканиг лаха хаа; кхиаман гаранти йоцуш, гIуллакх дан кийча хила хьуьнар хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМІАШ

1. Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор

Коьрта маъинин дараш:

меттан дакъойн, меттан хиламийн, процессийн ладаме билгалонаш гучуйаха а, билгалйаха а;

меттан дакъош (хиламаш) тайпанашка дIасадекъаран ладаме билгало, жамIдарна а, дустарна а бахъанаш, кхочушйечу анализан критереш къасто; ладамечу билгалоне хъаьжжина, меттан дакъош тайпанашка дIасадекъа;

низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогIург а къасточу факташкахь, хаамашкахь, тидамашкахь гучудаккха; низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогIург а гучудаккхаран критереш йала;

хIоттийна дешаран декхар кхочушдарна оьшучу текстан хааман къоьлла гучуйаккха;

меттан процессаш Iаморехь бахъанин-тIаьхьалонан уьйраш гучуйаха; дедукцин а, индукцин а ойланаш сацарх, тера йогIу ойланаш сацарх пайдаэцарца жамIаш дан; уьйрех лаьцна гипотезаш кепе йало;

текстийн тайп-тайпанчу кепашца, меттан тайп-тайпанчу дакъошца болх барехь дешаран хьесап кхочушдаран кеп шен лаамехь харжа, кхочушдаран вариантш йустуш а, гIолехь вариант хоржуш а, ша билгалйина критереш тидаме оьцуш а.

Коьрта лехаман дараш:

хаттарех пайдаэца мотт Iаморехь хааран лехаман гIирсах санна;

хьолан бакъ долчун а, лууш долчун а йукъара цхъаьнацадогIург гойту хаттарш кепе дало а, долуш дерг а, лоьхуш дерг а шен лаамехь дIахIотто а;

шена хетарг а, кхечарна хетарг а бакъ хиларх лаьцна гипотеза кхолла, шена хетарг а, ойла а тIечIагIйан;

дарийн алгоритм хIотто, дешаран хьесап кхочушдарехь цунах пайдаэца;

меттан дакъойн, процессийн, бахъанин-тIаьхьалонан уьйрийн, объектийн вовшашца йозуш хиларан башхаллаш дIахIитторехь ша хIоттийнчу планаца жима таллам бан;

лингвистически таллам (эксперимент) барехь схъаэцначу хааман мегаш хиларан а, бакъхиларан а мах хадо; биначу тидаме, талламе хъаьжжина, жамIаш ша кепе дало; схъаэцна жамIаш бакъхиларан мах хадоран гIирсаш караберзо;

процессийн, хиламийн кхин дIа хила тарлуш долу кхиар а, тера догIучу хьелашкахь церан тIаьхалонаш а билгалйаха, ткъа иштта керлачу хьелашкахь а, контексташкахь а церан кхиарах лаьцна шайна хетарг ала.

Хаамца болх бар:

деллачу дешаран хьесапе а, йалийнчу критерешка а хъаьжжина, хаамаш лахарехь а, схъакъасторехь а тайп-тайпанчу кепех, гIирсех, жоп дехарх пайдаэца;

тексташкахь, таблицашкахь, схемашкахь белла хаам схъакъасто, талла, къепе бало, хааман кхетам бала, цуьнан жамI дан;

чулацамехь болу хаам бакъ хиларе а, мегаш хиларе а хъаьжжина, текстан мах хадорхъама а, дешаран хьесапаш кхочушдаран Iалашонца оьшучу хаамах кхетархъама а ладогIаран а, йешаран а тайп-тайпанчу кепех пайдаэца;

хIиттийнчу Iалашонашка хъаьжжина, цхъана йа масех хьостанера хаамаш схъаэцархъама, жамIдархъама, къепе балорхъама маъинин йешарх пайдаэца;

тайп-тайпанчу хаамийн хьостанашкара тера догIу тIечIагIдарш каро (цхьа оила, верси бакъйеш йа харцйеш йолу);

хаам луш йолу уггар гIолехь кеп (текст, презентаци, таблица, схема) ша схьахаржа а, кхочушден хьесапаш, коммуникативни хIоттаме хьаьжжина, чолхе йоцчу схемашца, диаграммашца, кхечу графикаца, церан вовших йозуш хиларца гайта а;

хьехархочо йеллачу йа ша хIоттийнчу критерешца хааман тешаме хиларан мах хадор;

хаамаш кьепе бало а, эвсараллица дагахь латто а.

2. Дешаран универсальни коммуникативни дарах карадерзор

ТIекаре:

тIекаренан хьелашка, Iалашонашка хьаьжжина, хетарг кхолла а, цунах кхета а, эмоцеш гайта; диалогашкахь а, дискуссешкахь а, барта монологически кьамелехь а, йозанан тексташкахь а ша (шена хетарг) гайта;

тIекаренан ишарш йаран (дешнашца боцу) гIирсаш бовза, йукъараллин хьаьркийн маьIнех кхета;

кьовсаме хьелаш кхолладаран бахьанаш довза, кьовсамаш малбан, дагадовла;

кхечеран дагахь долчух кхета, кьамелхочуьнца лараме хила, хьайн дуьхьалонаш оздачу кепе йерзо;

диалог/дискусси дIаьхьарехь йийцаре йиллинчу темица догIу хаттарш дала а, хьесап кхочушдарна а, дика лаарца йолчу тIекаренна тIетарна а тIехьажийна йолу ойланаш ала а;

шена хетарг диалоган кхечу декъашхошна хетачунна дуьхьалхIотто, башхаллаш а, позицийн тера хилар а гучудаккха;

йиначу меттан анализан, кхочушйинчу лингвистически экспериментан, талларан, проектан жамIаш нахана гуш-хезаш довзийта;

презентацин Iалашо а, аудиторин башхаллаш а лоруш, кьамел даран барам ша харжа, цуьнга хьаьжжина, иллюстрацин материалах пайдаэцарца барта а, йозанан а тексташ хIитто.

Цхьаьна гIуллакхдар:

билггал йолу проблема кхочушйарехь тобанца а, ша а бен болх гIолехь хиларх кхета а, цунах пайдаэца а, йуьхьарлаьцна Iалашо кхочушйарехь вовшашца зIе хиларан тобанан кепех пайдаэцар оьшуш хилар билгалдаккха;

цхьаьна гIуллакхдаран Iалашо йуьхьарлаца, цу Iалашоне кхача цхьаьна дарах хIитто: гIуллакх дIасадекъа, барт бан, цхьаьна бечу белхан процесс а, жамIа дийцаре дан; масех адамна хетачун жамI дан, куьйгалла дан, тIедиллар кхочушдан, муьтIахь хила кийча хилар гучудаккха;

цхьаьна бен болх вовшахтохаран план хIотто, шен гIуллакх кьасто (вовшашца зIе хиларан массо а декъашхочунна бакъахьа хетарг а, церан таронаш а лоруш), тобанан декъашхошна йукъахь хьесапаш дIасадекъа, белхан тобанийн кепашкахь дакъалаца (дийцаре диллар, вовших дагавалар, «хьен штурм», кхийерш а);

белхан шен дакъа кхочушдан, оцу декъехь лакхарчу жамIашка кхача, тобанан кхечу декъашхойн дарахца шен дарийн уьйр хилийта;

йукъарчу балха тIехь ша дакъалацаран эвсараллин мах хадо вовшашца зIе хиларан декъашхоша шаьш хIиттийнчу критерешца; жамIаш йуьхьанцарчу хьесапца а, тобанан хIора декъашхочун цу жамIашка

кхачоран гІуллакхца а дуста, жобпаллин гуо дІасабекъа а, тобанна хьалха отчет йала кийча хила а.

3. Дешаран универсальни регулятивни дараш карадерзор

Ша-шен вовшахтохар:

дешаран а, дахаран а хьелашкахь кхочушийен проблемаш гучуйаха; сацам баран тайп-тайпана некъаш довза (ша цхьамма, тобанехь сацам бар, тобано сацам бар);

хьесап кхочушдаран алгоритм (йа цуьнан дакъа) ша хІотто, болчу гІирсашка а, шен таронашка а хьаьжжина, дешаран хьесап кхочушдаран кеп къасто, сацаман йелла вариантш тІечІагІйан;

дарийн план ша хІотто, иза кхочушийарехь оьшу нисдарш йукъадало; шена хетарг къасто а, шен сацамах жобпалла тІеэца а.

Ша-шен таллар:

ша-шен талларан (цу йукъахь къамелан а), ша-шен догдаийтаран, рефлексин тайп-тайпана кепаш карайерзо;

дешаран хьолан нийса мах хадо а, иза хийцаран план йало а;

дешаран хьесап кхочушдарехь хила тарлуш йолу халонаш ган а, хийцалучу хьелашна адаптаци йан а;

гІуллакхдаран жамІашка кхачаран (цакхачаран) бахъанех кхето; коммуникативни аьтто цахиларан бахъанех кхета а, уьш ца хилийта хаа а, карадерзийнчу къамелан зеделлачун мах хадо, тІекаренан Іалашонашка а, хьелашка а хьаьжжина, шен къамел нисдан а; тІекаренан Іалашонан а, хьелийн а жамІ цхьаьнадаран мах хадо.

Синхаамийн интеллект:

шен а, кхечеран а синхаамаш тІехь урхалла даран хьуьнар кхио;

синхаамаш хиларан бахъанаш гучудаха а, талла а; кхечу стеган дагахь долчух а, цуьнан бахъанех а кхета, къамелан хьал а толлуш; шен синхаамаш гайтаран кеп нисйан.

Ша а, кхиберш а тІеэцар:

кхечу стагах а, цунна хетачух а кхеташ хила; ша а, кхиверг а гІалатвала бакъо йолуш хиларх кхета;

ша а, кхиберш а, йемал ца беш, тІеэцар; цІеначу дагара хила; гонахарчу дерригенна а Іуналла дан йиш цахиларх кхета.

ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ

7 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Кхуьуш болчу хиламах санна маттах кхетам хила. Къоман меттан а, культурин а, историн а уьйрах кхета (масалш дало).

Мотт а, къамел а

Тидамийн, шен битамийн, Іилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Іилманан-кхетаме литература йешаран буха тІехь барамехь 7 предложенел кІезиг доцу барта монологически аларш хІитто (монолог-суртхІоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар); Іилманан хаамах лаьцна къамел дан.

Лингвистически теманашна а (Іамийнчун барамехъ), дахарехъ биначу тидамийн буха тІехъ йолчу теманашна а барамехъ 5 репликел кІезиг йоцчу диалогехъ дакъалаца.

Диалоган тайп-тайпана кепаш карайерзо: диалог – хаамах жоп дехар, диалог – хаам бар.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маѲнин тайпанийн публицистикин тексташка ладогІаран тайп-тайпана кепаш карайерзо (харжаман, довзийтаран, дуьхенгара).

Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хъажаран, Іаморан, довзийтаран, лехаман.

Барамехъ 110 дашал кІезиг йоцу ладогІна йа йешна текст барта схъайийца хаа.

Барамехъ 190 дашал кІезиг йоцчу ладогІначу а, йешначу а публицистикин текстийн (ойлайар-тІечІагІдар, ойлайар-кхетор, ойлайар-дийцар) чулацамах кхета: барта а, йозанехъ а текстан тема а, коьрта оила а билгалйаккха; текстан чулацамца догІу хаттарш хІитто а, царна жьопаш дала а; барта а, йозанан кепехъ а ладогІначу публицистикин текстийн чулацам ма-барра а, бацбина а, хоржуш а бовзийта (ма-дарра схъадийцарехъ

йуьхьанцарчу текстан барам 170 дашал кІезиг хила ца беза; дацдинчу а, харжаман а схъадийцарехъ – 180 дашал кІезиг хила ца беза).

Іалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хъаьжжина алар кхоллархъама, меттан гІирсаш нийса къасто.

Йозанехъ а, барта къамелехъ а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахъ 100 – 110 дешан барам болу текст тІера схъайазйеш а; 20 – 25 дешан барам болу дешнийн диктант йазйеш а; хъалха Іамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хІоттийначу 100 – 110 дешан барам болчу йозучу текстан буха тІехъ диктант йазйеш а; йозанехъ къамелан оздангаллин бакъонаш ларйан.

Текст

Текстан анализ йан, цуьнан коьртачу билгалонашца йогІуш; текстан дІахІоттам а, абзацашка йекъаран башхаллаш а, текстера меттан суртхІотторан гІирсаш а гучубаха.

Текстан маѲнин а, цуьнан композиционни башхаллийн а анализ йан, микротемийн а, абзацийн а масалла къасто.

Текстан предложенийн, дакъойн уйран лексически а, грамматически а гІирсаш гучубаха.

Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна, исбаьхъаллин кхоллараллина тІе а тевжаш, къамелан тайп-тайпана функционални-маѲнин тайпанийн тексташ кхолла (цу йукъахъ барамехъ 6 йа цул сов предложенел кІезиг йоцу сочиненеш-миниатюраш; сочиненин стилаца а, жанраца а, темин башхаллица а йогІуш, барамехъ 120 дашал кІезиг йоцу классехъ йазйеш йолу сочиненеш).

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: кхин дІа текстан чулацам барта а, йозанан а кепехъ йухаметтахІотторан Іалашонца йешначу текстан план хІотто (цхъалхе, чолхе; цІеран, хаттаран, тезисан); текстехъ коьрта а, коьртаза а хаам гучубаккха; дийцархочун йуьхъ хуьйцуш, текстан чулацам схъабийца; текстан хаамаш хийцаран кепех пайдаэца; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукъахъ лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схъахаржа а, дешаран гІуллакхехъ цунах пайдаэца а.

Йеллачу темехула болу хаам презентацин кепехъ схъагайта.

Іилманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехъ схъагайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехъ схъагайта.

Тексташ тайан: йуьхьанцара а, тайина а тексташ дуюхь-дуюхьал хитто; вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш хаарна те а тевжаш, шен тексташ, церан чулацам а, кепаш а кхачаме йалоран лалашонца, тайан.

Меттан функционални тайпанаш

Меттан функционални тайпанийн башхалонаш билгалйаха: буйцу мотт а, функционални стилаш а (илманан, публицистикин, гуллакхан), исбаьхьаллин литературин мотт.

Публицистикин стилаш а (цу йукьахь пайдаэцаран гуо а, функцеш а), публицистикин стилехь йолчу тексташкахь меттан суртхитторан гирсех пайдаэцаран а, публицистикин стилехь тексташ хитторан норманийн а башхалаш, жанрийн башхалаш (интервью, репортаж, йоза) билгалйаха.

Интервьюн, репортажан, йозанан жанрехь публицистикин стилаш тексташ кхолла; гуллакхан кехаташ кечдан.

Публицистикин стилаш тексташ хитторан норманаш хаа.

Гуллакхан стилаш башхалаш билгалйаха (цу йукьахь пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхалаш).

Тайп-тайпанчу кепийн меттан анализ кхочушйарехь а, кьамел дарехь а меттан функционални тайпанех долчу хаарех пайдаэца.

МЕТТАН СИСТЕМА

Морфологи. Кьамелан оьздангалла

Коьрта а, гуллакхан а кьамелан дакьойн дешнаш кьасто, Хандешан йукьара грамматически маьна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш кьасто.

Коьртачу кьамелан дакьойн дешнийн морфологически анализ йан.

Хандош

Хандош кьамелан дакьа санна билгалдаккха, шен маьне а, грамматически билгалонашка а хьаьжжина; цуьнан синтаксически гуллакх кьасто.

Хандешан спряженеш билгалйаха, хандешнаш спряженешца хийца хаа.

Кхечуьнга довлу а, ца довлу а хандешнаш довза.

Билгала, бехкаман, лааран, тедожоран саттамашкахь долу хандешнаш каро а, билгалдаха а, кьамелехь царах нийса пайдаэца а; тедожоран саттамехь хандашца долу аларш интонација нийса кечдан.

Хандешан латтабийн а, хаттаран а кепаш кьасто хаа; оьрсийн маттаца дуьстича, нохчийн маттахь хандешан башхаллех кхета.

Хандешнашца дацаран дакьалгаш (**ца, ма**) нийсайаздаран бакьонах пайдаэца.

Хандешнашна морфологически кьастам бан.

Причасти

Хандешан кепан санна причастин башхалонаш билгалйаха. Причастехь хандешан а, билгалдешан а билгалонаш кьасто.

Причастеш легайан. Карарчу а, йаханчу а, йогучу а хенан причастийн дожарийн чаккхенанаш нийсайазйаран а, причастешца **ца** нийсайаздаран а бакьонех пайдаэца.

Лааме а, лаамаза а причастеш кьасто а, кьамелехь царах пайдаэца хаа а.

Причастийн морфологически анализ йан, оцу хаарех кьамелехь пайдаэца.

Причасти дозуш долу дош а долуш, дешнийн цхъаьнакхетарш хIитто. Причастин карчамаш кхолла.

Причастин карчамца йолчу предложенешкахь нийса сацаран хъаьркаш хIитто.

Причастин карчамашца йолу предложенеш нийсайазйаран карадерзарш кхачаме дало. Предложенехь причастин гIуллакх къасто.

Дешнийн цхъаьнакхетаршкахь (*прич.* + *цIерд.*) бартбаран уьйр нийса къасто.

Деепричасти

Хандешан кепан санна деепричастин башхалонаш билгалйаха. Деепричастехь хандешан а, куцдешан а билгалонаш къасто. Карарчу а, йаханчу а, йогIучу а хенан деепричастеш кхолла.

Къамелехь йогIучохь деепричастех пайдаэца.

Деепричастийн морфологически анализ йан, оцу хаарех къамелехь пайдаэца.

Деепричастин карчам кхолла. Предложенехь деепричастин гIуллакх къасто. Деепричастин карчамехь коьрта дош, деепричастих дозуш долу дешнаш схъакъасто, ткъа иштта деепричастин карчам шех бозуш долу хандош схъалаха; деепричастех къамелехь пайдаэца.

Деепричастешца а, деепричастин карчамашца а предложенеш нийса хIитто.

Деепричастица а, деепричастин карчамца а йолчу предложенешкахь нийса сацаран хъаьркаш хIитто.

Деепричастешца *ца* дакъалг нийсайаздаран бакъонах пайдаэца.

Масдар

Масдар хандешан кеп санна билгалдаккха, шен маьIне а, грамматически билгалонашка хъаьжжина; цуьнан синтаксически гIуллакх къасто.

Предложенешкахь масдарех нийса пайдаэца хаа. Масдаран дожарийн кепаш нийсайазйар кхачаме йало.

Къамелан тайп-тайпанчу кепашка а, стилашка а хъаьжжина, дозучу къамелехь масдаран карчамех пайдаэца.

Масдаран карчамца йолчу предложенехь нийса сацаран хъаьркаш хIитто.

Масдарца *ца* нийсайаздаран бакъонах пайдаэца.

Куцдош

Къамелехь куцдешнаш довза. Куцдешнийн йукъара грамматически маьIна къасто; маьIне хъаьжжина, куцдешнийн тайпанаш къасто; куцдешнаш кхолладаларан, церан синтаксически билгалонийн, къамелехь цо дечу гIуллакхан башхаллаш билгалйаха.

Куцдешнийн даржаш кхолладаларан, куцдешнаш аларан норманаш ларйан.

Куцдешнашна морфологически къастам бан.

Куцдешнаш цхъаьна а, къаьстина а, дефисца а йаздаран бакъонех пайдаэца.

ГIуллакхан къамелан дакъош

ГIуллакхан къамелан дакъойн йукъара билгалонаш йийца; коьрта къамелан дакъойх уьш къаьсташ хиларх кхето.

ДештІаьхье

Къамелехь дештІаьхьенех пайдаэца, тайп-тайпанчу дожаршкахь долчу цІердешнашца а, цІерметдешнашца а цхьаьнайогІуш.

МаьІне хьаьжжина, дештІаьхьенийн тайпанаш билгалдаха. ДештІаьхьенаш нийсайазйаран норманаш ларйан.

Хуттург

ГІуллакхан къамелан декъан санна хуттурган башхалонаш билгалйаха; маьІне, хІоттаме хьаьжжина, хуттургийн тайпанаш билгалдаха; предложенин цхьанатайпана меженаш а, чолхечу предложенийн дакъош а вовшахтосу гІирсаш санна текстехь цо ден гІуллакх довзийта.

Къамелехь хуттургех пайдаэца, церан маьІне а, стилистикин башхаллашка а хьаьжжина; хуттургаш нийсайазйаран, хуттургашца йолчу чолхечу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хІитторан, **а, йа** хуттургашца йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хІитторан норманаш ларйан.

Хуттургех-синонимех пайдаэца.

Хуттургийн морфологически анализ йан, оцу хаарех къамелехь пайдаэца.

Дакъалг

ГІуллакхан къамелан декъан санна дакъалган башхалонаш билгалйаха; маьІне хьаьжжина, дакъалгийн тайпанаш билгалдаха; дешан а, текстан а шатайпа маьІна довзийтарехь, хандешан кепаш кхоллайаларехь цо ден гІуллакх довзийта; дакъалгашца йолчу предложенийн интонацин башхаллех кхета.

Къамелехь хуттургех пайдаэца, церан маьІне а, стилистикин билгалоне а хьаьжжина; дакъалгаш нийсайазйаран норманаш ларйан.

Дакъалгийн морфологически анализ йан, оцу хаарех къамелехь пайдаэца.

Айдардош

Дешнийн шатайпанчу тобанан санна айдардешан башхалонаш билгалйаха; маьІне хьаьжжина, айдардешнийн тайпанаш билгалдаха; къамелехь айдардешан гІуллакх довзийта. Азтардаран дешнийн башхаллаш а, къамелехь, исбаьхьаллин литературехь царах пайдаэцар а билгалдаккха.

Айдардешнийн морфологически анализ йан, оцу хаарех къамелехь пайдаэца.

Айдардешнашца йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хІитторан норманаш ларйан.

9 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Адаман, республикин, йукъараллин дахарехь а нохчийн матто кхочушдечу гІуллакхах кхеташ хила; нохчийн меттан чохьярчу а, араьярчу а функцех кхета а, царах лаьцна дийца хаа а.

Мотт а, къамел а

Тидамийн, шен битамийн, Іилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Іилманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тІехь барамехь 80 дашал кІезиг доцу барта монологически аларш хІитто:

монолог-хаам, монолог-суртхІоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар;

Илманан хаамах лаьцна къамел дан.

Дахаран, Илманан-дешаран (цу йукъахь лингвистически а), теманашна диалогически а, полилогически а къамел дарехь (гIуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагавалар, хаамах жоп дехар, хаам бар) дакъалаца (барам 6 репликел кIезиг хила ца беза).

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьIнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистичкин тексташка ладогIаран тайп-тайпана кепаш карайерзо (харжаман, довзийтаран, дуьхенгара).

Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хьажаран, Iаморан, довзийтаран, лехаман.

Барамехь 130 дашал кIезиг йоцу йешна йа ладогIа текст барта схьайийца.

Барамехь 280 дашал кIезиг йоцчу къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьIнин тайпанийн ладогIначу а, йешначу а Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистичкин текстийн чулацамах кхета: къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьIнин тайпанийн ладогIначу а, йешначу а Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистичкин текстийн чулацам ма-барра, бацбина, хоржуш барта а, йозанан а кепехь схьабийца; (ма-дарра схьадийцарехь йуьхьанцарчу текстан барам 250 дашал кIезиг хила ца беза; дацдина а, харжаман а схьадийцарехь – 270 дашал кIезиг хила ца беза).

Iалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хьаьжжина алар кхоллархьама, меттан гIирсаш къасто.

Йозанехь а, барта къамелехь а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахь 120 – 130 дешан барам болу текст тIера схьайазйеш а; 30 – 35 дешан барам болу дешнийн диктант йазйеш а; хьалха Iамийна нийсайазйаран бакьонаш ларйеш хIоттийнчу 120 – 130 дешан

барам болчу йозучу текстан буха тIехь диктант йазйеш а.

Текст

Текстан анализ йан: текстан коьрта тема а, ойла а къасто а, царах кхето а; текстан коьрта тема йа ойла гойтуш йолу цIе харжа.

Текстан къамелан функционални-маьIнин тайпа къасто.

Текстехь тайпаналлин дакъош схьакаро – суртхIоттор, дийцар, ойлайар-тIечIагIдар, мах хадоран аларш.

Текстан чулацам билгалбаккха, цуьнан цIаре, коьрта маьIна чулоцучу дешнашка, дIадолоре йа дерзоре хьаьжжина.

Тайп-тайпанчу жанрашкахь йолчу текстийн къастаман билгалонаш гучуйаха.

Текстан буха тIехь алар кхолла: йешначуьнца йа ладогIначуьнца шен йолу йукъаметтиг барта а, йозанан а кепехь схьагайта.

Дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна, исбаьхьаллин произведенешна тIе а тевжаш, тексташ кхолла (цу йукъахь барамехь 8 йа цул сов предложенех лаьтташ йолу а, йа барамехь 6 – 7 чолхе дIахIоттам болчу предложенел кIезиг йоцу а сочиненеш-миниатюраш, нагахь оцу бараме тема схьа- йелла а, коьрта ойла схьагайта а таро хилийтахь); сочиненин стилаца а, жанраца а, темин башхаллица а йогIуш, барамехь 220 дашал кIезиг йоцу классехь йазйеш йолу сочиненеш.

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: текстехь коьрта а, коьртаза а хаамаш билгалбаха; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукъахь лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схьахаржа, дешаран гIуллакхехь цунах пайдаэца.

Йеллачу темехула болу хаам презентацин кепехь схьагайта.

ЛадоьгІначу йа йешначу Іилманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехь схьагайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехь схьагайта.

Шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ тайан, церан чулацам кхачаме балоран Іалашонца (бакъ йолу материал таллар, текстан йуьхьанцара маьІнин анализ – маьІнин цхьаалла, дозуш хилар, хаам хилар).

Меттан функционални тайпанаш

Іилманан стилаца богІуш болчу меттан гІирсийн, пайдаэцаран гуонан, гІуллакхийн, кьамел даран тайпаналлин хьелийн, кьамелан хьесапийн, исбаьхьаллин литературин меттан коьртачу башхаллийн, исбаьхьаллин произведенехь буйцучу меттан а, тайп-тайпанчу функционални стилийн а элементаш цхьаьнайалоран башхалонаш билгалйаха.

Кьамелан тайп-тайпана функционални-маьІнин тайпанийн башхалонаш билгалйаха, цхьана текстехь церан цхьаьнадаран башхаллех кхета; кьамелан тайп-тайпанчу функционални-маьІнин тайпанех, меттан функционални тайпанех йолчу тексташкахь меттан суртхІотторан гІирсех пайдаэцаран башхаллех кхета.

Шен текст кхолларехь кьамелан тайп-тайпанчу функционални-маьІнин тайпанех, меттан функционални тайпанех йолу тексташ хІитторан норманех а, конспект, тезисаш хІитторан, реферат йазйаран норманех а пайдаэца.

Конспект, тезисаш хІитто, рецензи, реферат йазйан.

Коммуникативни лехамашца а, меттан нийса хиларца а цхьаьнадогІуш долу шен а, кхечеран а тайп-тайпана функционални хьажам болчу кьамелан аларийн мах хадю; кьамелан кхачамбацарш нисдан, текст тайан.

Исбаьхьаллин литературин меттан кьастаман башхаллаш меттан кхечу функционални тайпанашца йустарца гучуйаха. Йовза метафора, олицетворени, эпитет, гипербола, дустар, и.д.кх.

МЕТТАН СИСТЕМА

Синтаксис. Кьамелан оьздангалла. Пунктуаци

Чолхе предложени

Чолхечу предложенин дакьошна йукьа синтаксически уьйр тосу коьрта гІирсаш гучубаха.

Тайп-тайпанчу уьйрашца йолу чолхе предложениш, хуттургаш йоцу а, хуттургаш йолу а (чолхе-цхьаьнакхетта, чолхе-кара) предложениш йовза.

Чолхе-цхьаьнакхетта предложени

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенин, цуьнан хІоттаман, чолхечу предложенин дакьойн маьІнин, дІахІоттаман, интонацин цхьааллин башхалонаш билгалйаха.

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенин дакьошна йукьара маьІнин йукьаметтигаш, дакьошна йукьахь тайп-тайпана маьІнин уьйраш йолчу чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенийн интонацин башхаллаш гучуйаха.

Кьамелехь чолхе-цхьаьнакхеттачу предложениш пайдаэцаран башхаллех кхета.

Чолхе-цхьаьнакхетта предложени хІотторан коьртачу норманех кхета.

Чолхе-цхьаьнакхетта предложени а, цхьанатайпанчу меженашца йолу цхьалхе предложени а грамматически тера йогІуш хиларх кхета; кьамелехь йогІуш йолчу конструкцех пайдаэца.

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешна синтаксически а, пунктуационни анализ йан.

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хИтторан норманех пайдаэца.

Чолхе-карара предложени

Чолхе-карара предложени йовза, предложенин коьрта а, тIетуху а дакъош а, чолхе-караарчу предложенин дакъош вовшахтосу гIирсап а къасто.

Карара хуттургаш а, хуттургийн дешнаш а довза.

Коьртачу а, тIетухучу а дакъошна йукъарчу маьIнин башхаллашка, дIахIоттаме, уьйран синтаксически гIирсапка хъаьжжина, чолхе-караарчу предложенийн тайпанаш довза; церан хIоттаман башхаллаш гучуйаха.

Масех тIетухучуьнца йолу чолхе-карара предложенеш, тIетухучу декъаца (къаастаман, кхачаман, латтабийн) йолу чолхе-карара предложенеш билгалйаха.

Чолхе-карара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхьалхе предложенеш а грамматически тера йогIуш хиларх кхета; къамелехь йогIуш йолчу конструкторех пайдаэца.

Чолхе-караарчу предложенех цхьалхе предложенеш йан а, цхьалхечу предложенех чолхе предложенеш йан а, маьIна а ца хуьйцуш.

Чолхе-карара предложени хIотторан коьртачу норманех а, къамелехь чолхе-караарчу предложенех пайдаэцаран башхаллех а кхета.

Чолхе-караарчу предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан.

Чолхе-карара предложенеш хИтторан а, цу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хИтторан а норманех пайдаэца.

Хуттургаш йоцу чолхе предложени

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъошна йукъарчу маьIнин йукъаметтигийн а, уьш сацаран хъаьркашца, интонација къаасторан а башхалонаш билгалйаха.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенийн тайпанаш къасто. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех къамелехь нийса пайдаэца.

Хуттургаш йоцу чолхе предложени хIотторан коьртачу грамматически норманех а, къамелехь хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех пайдаэцаран башхаллех а кхета.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешна синтаксически а, пунктуационни анализ йан.

Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш а, хуттургаш йолу чолхе предложенеш а грамматически тера йогIуш хилар гучудаккха, къамелехь йогIуш йолчу конструкторех пайдаэца; хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хИтторан норманех пайдаэца.

4. НОХЧИЙН МЕТТАН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

7 КЛАСС

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цѣраш	Сахътийн барам			Электронни дешаран ресурс
		Декъан сахъташ	ТБ	КБ	
	Дакъа 1. КАРЛАДАККХАР				
1.1	Іамийнарг карладаккхар	3	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		3	1	0	
	Дакъа 2. МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ				
2.1.	Нохчийн мотт кхуьуш болу хилам санна	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		2	0	0	
	Дакъа 3. МОТТ А, КЪАМЕЛ А				
3.1.	Монолог а, цуьнан тайпанаш а. Диалог а, цуьнан тайпанаш а	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		3	0	0	

Дакъа 4. ТЕКСТ					
4.1.	Текстан коърта билгалонаш (карладакхар). Ойлайар къамелан функционални-маџинин тайпа сання.	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
4.2.	Текстан хаамаш хийцар. Текстан маџинин анализ	2	0	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		4	0	1	
Дакъа 5. МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЪНИ ТАЙПАНАШ					
5.1	Къамелан стилаш	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		3	0	0	
МЕТТАН КЪЕПЕ					
Дакъа 6. МОРФОЛОГИ. КЪАМЕЛАН ОБЪЗДАНГАЛЛА					
6.1	Морфологи меттан Илманан дакъа сання (жамІдар)	1	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.2	Хандош	18	2	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.

6.3	Причасти хандешан кеп санна	10	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.4	Деепричасти хандешан кеп санна	8	0	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.5	Масдар	7	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.6	Куцдош	12	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.7	ГПуллакхан кѳамелан дакъош	1	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.8	Дештѳаъхѳе	4	0	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.9	Хуттург	4	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.10	Дакѳалг	4	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

					www. urok95/ru.
6.11	Айдардош	4	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		73	6	3	
Дакъа 7. КАРЛАДАККХАР					
7.1	Іамийнарг карладаккхар, тІечІагІдар	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		3	0	0	
Дакъа 8. ЖАМІДАРАН ТАЛЛАР					
8.1	Сочинени	2			
8.2	Изложени	2			
8.3	Талламан белхаш	7			
Дерриг:		11			
Программин сахътийн барам		102			

9 КЛАСС

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цѣраш	Сахътийн барам			Электронни дешаран ресурс
		Декъан сахъташ	ТБ	КБ	
	Дакъа 1. КАРЛАДАККХАР				
1.1	Іамийнарг карладаккхар	5	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
Дерриг:		5	1	0	
	Дакъа 2. МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ				
2.1.	Нохчийн Республікехь нохчийн матто кхочушден гІуллакх. Нохчийн мотт вайн заманан дуьненахь. Вайн заманан нохчийн литературин меттан норманаш	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
Дерриг:		3	0	0	
	Дакъа 3. МОТТ А, КЪАМЕЛ А				
3.1.	Барта а, йозанан а, монологически а, диалогически а къамел, полилог (карладаккхар). Къамелан гІуллакхан кепаш: дийцар, йоза, ладогІар, йешар.	5	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
Дерриг:		5	0	0	
	Дакъа 4. ТЕКСТ				
4.1.	Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а (жамІдар).	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

	Къамелан функционални-маџнин тайпанаш (жамІдар). Текстан маџнин анализ (жамІдар). Текстан хаамаш хийцар.				https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
4.2.	Дийцар къамелан тайпа санна. Текстан маџнин анализ. Текстан хаамаш хийцар	3	0	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		5	0	1	
Дакъа 5. МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ					
5.1	Вайн заманан нохчийн меттан функционални тайпанаш. Исбаъхьаллин литературин мотт а, вайн заманан нохчийн меттан тайпанех иза къабсташ хилар а. Илманан стиль.	4	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		4	0	0	
Дакъа 6. МЕТТАН КЪЕПЕ. СИНТАКСИС. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА. ПУНКТУАЦИ					
6.1	Чолхе предложени	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.2	Чолхе-цхъаьнакхетта предложени	10	1	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.3	Чолхе-карара предложени	31	2	2	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.4	Хуттургаш йоцу чолхе предложени	16	1	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

					https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		59	4	4	
Дакъа 9. КАРЛАДАККХАР					
9.1	Іамийнарг карладаккхар, тІечІагІдар.	6	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		6	1	0	
Дакъа 10. ЖАМІДАРАН ТАЛЛАР					
10.1	Сочинени	2			
10.2	Изложени	3			
10.3	Талламан белхаш	7			
Дерриг:		12			
Программин сахътийн барам		99			

ПРИЛОЖЕНИЕ 1
К РАБОЧЕЙ ПРОГРАММЕ
УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА
«РОДНОЙ (ЧЕЧЕНСКИЙ) ЯЗЫК»

НОХЧИЙН МЕТТАН
ПОУРОЧНИ ПЛАНИРОВАН

(7, 9 классаш)

7 класс

№ п/п	Урокан тема	Сахътийн барам			Терахъ	Электронни дешаран ресурс
		Сахът	ТБ	КБ		
	МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ (2 с.)					
1	Нохчийн мотт кхуьуш болу хилам санна.	1	0	0	01.09	ps95.ru/dikdosham/
2	Къоман меттан, культурин, историн уьйр.	1	0	0	07.09	www. desharkho.ru
	КАРЛАДАККХАР (3 с. + 1 с.)					
3	Іамийнарг карладаккхар. Билгалдош.	1	0	0	07.09	www. desharkho.ru
4	ЦІерметдош. ЦІерметдешан тайпанаш.	1	0	0	08.09	www. urok95.ru.
5	Хандош. Хандешан хенаш.	1	0	0	14.09	www. desharkho.ru
6	Хаарш талларан болх «Гуьйренан тІаьххъара денош».	1	1	0	14.09	ps95.ru/dikdosham/
	МОТТ А, КЪАМЕЛ А (3 с.)					
7	Монолог-суртхІоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар.	1	0	0	15.09	www. urok95.ru.
8	Диалог – текстан кеп	1	0	0	21.09	www. desharkho.ru
9	Диалоган тайпанаш.	1	0	0	21.09	ps95.ru/dikdosham/

	ТЕКСТ (4 с.+ 1 с.)					
10	Текст кьамелан произведени санна. Текстан коьрта билгалонаш (жамI дар).	1	0	0	22.09	www. urok95.ru.
11	Текстан дIахIоттам. Абзац. Текстехь меттан суртхIотторан гIирсаш.	1	0	0	28.09	ps95.ru/dikdosham/
12	Текстан-ойлайаран дIахIоттаман башхаллаш.	1	0	0	29.09	www. urok95.ru.
13	Текстан мабIнин анализ.	1	0	0	05.10	www. urok95.ru.
14	Сочинени-репортаж «Переменехь».	1	0	1	05.10	ps95.ru/dikdosham/
	МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ (3с.)					www. desharkho.ru
15	Меттан функционални тайпанех лаьцна кхетам.	1	0	0	06.10	ps95.ru/dikdosham/
16	Публицистикин стиль. Публицистикин стилаш жанраш.	1	0	0	07.10	www. urok95.ru.
17	ГIуллакхан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш.	1	0	0	19.10	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
	ХАНДОШ (19 с.+3 с.)					
18	Морфологи меттан Iилманан дакъа санна (жамI дар).	1	0	0	19.10	ps95.ru/dikdosham/
19	Хандешан саттамаш. Билгала саттам.	1	0	0	20.10	www. urok95.ru.
20	Хандешан саттамаш. Бехкаман саттам.	1	0	0	26.10	www. urok95.ru.
21	Талламан болх «Дахар».	1	1	0	26.10	ps95.ru/dikdosham/
22	Билгала, бехкаман саттамаш. ТIечIагIдар.	1	0	0	27.10	www. urok95.ru.
23	Хандешан саттамаш. Лааран саттам.	1	0	0	02.11	ps95.ru/dikdosham/

24	Хандешан саттамаш. Тедоджоран саттам.	1	0	0	02.11	www. urok95.ru .
25	Хандешан саттамаш тIечIагIбар.	1	0	0	03.11	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
26	Хандешан спряженеш. Хьалхара спряжени.	1	0	0	09.11	ps95.ru/dikdosham/
27	Хандешан спряженеш. ШолгIа спряжени.	1	0	0	09.11	ps95.ru/dikdosham/
28	Дешан орамехъ мукъа аьзнаш хийцадалар.	1	0	0	10.11	www. desharkho.ru
29	Кхечуьнга довлу а, ца довлу а хандешнаш.	1	0	0	16.11	ps95.ru/dikdosham/
30	Талламан болх «Ирсе бIаьрхиш»	1	1	0	16.11	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
31	Хандешнийн кхолладалар.	1	0	0	17.11	ps95.ru/dikdosham/
32	Хандешнийн кхолладалар.	1	0	0	30.11	ps95.ru/dikdosham/
33	Хандешан хаттаран а, латтаман а кепаш.	1	0	0	30.11	www. desharkho.ru
34	Хандешнашца дацаран дакъалгаш (ца, ма) нийсайаздар.	1	0	0	01.12	www. desharkho.ru
35	Хандешнийн чаккхенгахъ н йаздар.	1	0	0	07.12	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
36	Хандешнийн чаккхенгахъ н йаздар.	1	0	0	07.12	www. urok95.ru .
37	Хандош морфологически къастор.	1	0	0	08.12	www. desharkho.ru
38	Хандашах Iамийнарг карладаккхар.	1	0	0	14.12	ps95.ru/dikdosham/

39	Изложени «Борзик».	1	0	1	14.12	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
	ПРИЧАСТИ (10 с.+1 с.)					
40	Причасти хандешан кеп санна.	1	0	0	15.12	ps95.ru/dikdosham/
41	Причастин хенаш.	1	0	0	21.12	www.desharkho.ru
42	Причастин хенаш.	1	0	0	21.12	www.desharkho.ru
43	Лааме а, лаамаза а причастеш.	1	0	0	22.12	ps95.ru/dikdosham/
44	Талламан болх (тестировани).	1	1	0	28.12	ps95.ru/dikdosham/
45	Причастин карчам.	1	0	0	28.12	ps95.ru/dikdosham/
46	Причастин карчамца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш.	1	0	0	29.12	www.desharkho.ru
47	Причастийн легайалар.	1	0	0	11.01	ps95.ru/dikdosham/
48	Причастийн нийсайазйар.	1	0	0	11.01	www.desharkho.ru
49	Причастешца ца цхъаьна а, къаьстина а йаздар.	1	0	0	12.01	ps95.ru/dikdosham/
50	Причасти морфологически къастор.	1	0	0	18.01	ps95.ru/dikdosham/
	ДЕЕПРИЧАСТИ (8 с.)					
51	Деепричасти хандешан кеп санна.	1	0	0	18.01	www.urok95.ru .
52	Деепричастин хенаш.	1	0	0	19.01	ps95.ru/dikdosham/

53	Деепричастин хенаш.	1	0	0	25.01	ps95.ru/dikdosham/
54	Деепричастин карчам.	1	0	0	25.01.	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
55	Деепричастица а, деепричастин карчамца а йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш.	1	0	0	26.01	www. urok95/ru.
56	Деепричастешца дацаран дакъалг ца нийсайаздар.	1	0	0	01.02	www. desharkho.ru
57	Предложенехъ деепричастин синтаксически г'уллакх.	1	0	0	01.02	ps95.ru/dikdosham/
58	Деепричастех Iамийнарг карладаккхар.Сочиненина кечамбар.	1	0	0	02.02	www. urok95/ru.
59	Сочинени «Мила хила лаъа суна?»	1	0	1	08.02	ps95.ru/dikdosham/
	МАСДАР (7 с. + 1 с.)					ps95.ru/dikdosham/
60	Масдар.	1	0	0	08.02	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
61	Масдаран грамматически категореш: терахъ, классан гайтам.	1	0	0	09.02	ps95.ru/dikdosham/
62	Масдаран легар.	1	0	0	15.02	www. desharkho.ru
63	Масдаран карчам.	1	0	0	15.02	ps95.ru/dikdosham/
64	Масдаран карчамехъ сацаран хъаьркаш.	1	0	0	16.02	ps95.ru/dikdosham/
65	Масдарца ца нийсайаздар.	1	0	0	29.02	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

66	Масдаран синтаксически г'уллакх.	1	0	0	29.02	www. urok95/ru.
67	Талламан болх «Даймохк».	1	1	0	01.03	ps95.ru/dikdosham/
	КУЦДОШ (12 с. + 1 с.)					
68	Куцдашах кхетам. Куцдешнийн йукъара грамматически маъйна.	1	0	0	07.03	ps95.ru/dikdosham/
69	Куцдешнийн тайпанаш.	1	0	0	07.03	ps95.ru/dikdosham/
70	Куцдешнийн тайпанаш.	1	0	0	14.03	www. urok95/ru.
71	Куцдешан синтаксически г'уллакх.	1	0	0	14.03	ps95.ru/dikdosham/
72	Куцдешнийн дустаран даржаш.	1	0	0	15.03	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
73	Куцдешнийн кхолладалар.	1	0	0	21.03	www. urok95/ru.
74	Куцдешнийн кхолладалар.	1	0	0	21.03	ps95.ru/dikdosham/
75	Талламан болх. «Хи».	1	1	0	22.03	ps95.ru/dikdosham/
76	Куцдешнийн нийсайаздар: цхъаьна, къаьстина, дефисца йаздар.	1	0	0	28.03	ps95.ru/dikdosham/
77	Куцдешнийн нийсайаздар: цхъаьна, къаьстина, дефисца йаздар.	1	0	0	28.03	www. desharkho.ru
78	Куцдашах Iамийнарг карладаккхар.	1	0	0	29.03	ps95.ru/dikdosham/
79	Куцдош морфологически къастор.	1	0	0	04.04	ps95.ru/dikdosham/
80	Кобртачу къамелан дакъойх Iамийнарг тIечIагIдар.	1	0	0	04.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

	ГІУЛЛАКХАН КЪАМЕЛАН ДАКЪОШ (18 с. + 2 с.)					
81	ГІуллакхан къамелан дакъойх йукъара кхетам.	1	0	0	05.04	ps95.ru/dikdosham/
82	ДештІаьхье гІуллакхан къамелан дакъа санна.	1	0	0	18.04	www. urok95/ru.
83	ДештІаьхьенийн тайпанаш.	1	0	0	18.04	ps95.ru/dikdosham/
84	ДештІаьхьенийн тайпанаш.	1	0	0	19.04	ps95.ru/dikdosham/
85	Изложени «Олхазарийн баркалла».	1	0	1	25.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
86	Кхечу къамелан дакъойх кхоллайелла дештІаьхьенаш. Церан нийсайазйар.	1	0	0	25.04	ps95.ru/dikdosham/
87	Хуттург гІуллакхан къамелан дакъа санна.	1	0	0	26.04	www. desharkho.ru
88	Хуттургийн тайпанаш, шайн маьІне хьаьжжина.	1	0	0	02.05	ps95.ru/dikdosham/
89	Хуттургийн тайпанаш, шайн хІоттаме хьаьжжина.	1	0	0	02.05	ps95.ru/dikdosham/
90	Предложенин цхъанатайпана меженаш а, чолхечу предложенийн дакъош а вовшахтосучу хуттургашца (а, йа) йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш.	1	0	0	03.05	ps95.ru/dikdosham/ http://ps95.ru/noh-chiyn-tezaurus/
91	Дакъалг гІуллакхан къамелан дакъа санна.	1	0	0	10.05	www. desharkho.ru
92	Дакъалгийн тайпанаш, шайн маьІне а, пайдаэцаре а хьаьжжина.	1	0	0	16.05	ps95.ru/dikdosham/

93	Дакъалгийн нийсайаздар.	1	0	0	16.05	www. desharkho.ru
94	Тайп-тайпанчу кѡамелан дакъошца дакъалгаш дефисца а, къабстина а йаздар.	1	0	0	17.05	ps95.ru/dikdosham/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
95	Айдардашах кхетам.	1	0	0	23.05	ps95.ru/dikdosham/
96	Айдардешнийн нийсайаздар.	1	0	0	24.05	ps95.ru/dikdosham/
97	Айдардешнашца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш.	1	0	0	30.05	www. desharkho.ru
98	Азтардаран дешнаш.	1	0	0	30.05	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
99	Шеран талламан болх «Къинойх цӀанвалар».	1	1	0	31.05	ps95.ru/dikdosham/
	КАРЛАДАККХАР (3 с.)					ps95.ru/dikdosham/
100	Хандешан саттамаш.	1	0	0	31.05	www. desharkho.ru
101	Причасти. Деепричасти.	1	0	0	00.00	ps95.ru/dikdosham/
102	Куцдешнийн кхолладалар.	1	0	0	00.00	ps95.ru/dikdosham/
ПРОГРАММИЦА САХЪТИЙН БАРАМ		102				

9 класс

№	Урокан тема	Сахьтийн барам			Терахь	Электронни дешаран ресурс
		Сахьт	ТБ	КБ		
	МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА ХААМ АШ – 3с.					
1.	Нохчийн Республицехь нохчийн матто кхочушден гIуллакх.	1	0	0	01.09.	ps95.ru/dikdosham/
2.	Нохчийн мотт вайн заманан дуьненахь.	1	0	0	04.09	www. desharkho.ru
3.	Вайн заманан нохчийн литературин меттан норманаш.	1	0	0	07.09	www. urok95.ru.
	КАРЛАДАККХАР – 5 с.+1с.					
4.	Іамийнарг карладаккхар. Орфографи.	1	0	0	08.09	www. urok95.ru.
5.	Дешнийн цхьаьнакхетарш, церан тайпанаш.	1	0	0	11.09	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
6.	Предложенин коьрта меженаш.	1	0	0	14.09	www. urok95.ru.
7.	Предложенин коьртаза меженаш.	1	0	0	15.09	www. urok95.ru.
8.	Предложенин шакъаьстина меженаш.				18.09	
9.	Талламан болх «Накъосталлин куьг».	1	1	0	21.09	www. desharkho.ru

	МОТТ А, КЪАМЕЛ А – 5 с.					
10.	Барта а, йозанан а, монологически а, диалогически а къамел, полилог (карладакхар).	1	0	0	22.09	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
11.	Къамелан гуллакхан кепаш: дийцар, йоза, ладогIар, йешар.	1	0	0	25.09	www. desharkho.ru
12.	ЛадогIаран кепаш: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.	1	0	0	28.09	www. urok95.ru .
13.	Йешаран кепаш: Iаморан, довзийтаран, хъажаран, лехаман.	1	0	0	29.09	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
14.	Синонимика – стилистикин бух. Фразеологически синонимаш.	1	0	0	02.10	www. desharkho.ru
	ТЕКСТ – 5 с.+1с.					
15.	Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а (жамIдар).	1	0	0	05.10	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
16.	Изложени «Оьзда кIант».	1	0	1	06.10	www. desharkho.ru
17.	Къамелан функционални-маьIнин тайпанаш (жамIдар)	1	0	0	16.10	ps95.ru/dikdosham/
18.	Дийцар къамелан тайпа санна.	1	0	0	19.10	ps95.ru/dikdosham/
19.	Текстан маьIнин анализ.	1	0	0	20.10	www. desharkho.ru

20.	Текстан хаамаш хийцар.	1	0	0	23.10	www. urok95/ru.
	МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ – 4с.					
21	Вайн заманан нохчийн меттан функционални тайпанаш.	1	0	0	26.10	ps95.ru/dikdosham/
22.	Исбаъхъаллин литературин мотт а, вайн заманан нохчийн меттан тайпанех иза къаьсташ хилар а.	1	0	0	27.10	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
23.	Талламан болх «Дагалецамаш».	1	1	0	30.10	ps95.ru/dikdosham/
24.	Гуллакхан стиль.	1	0	0	02.11	www. desharkho.ru
25.	Нохчийн меттан коьрта гайтаран-исбаъ- хъаллин гирсаш (метафора, эпитет, дустар, гипербола, олицетворени).	1		0	03.11	ps95.ru/dikdosham/
	МЕТТАН КЪЕПЕ. СИНТАКСИС. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА. ПУНКТУАЦИ – 59с. +8с.					
26.	Чолхечу предложенех кхетам.	1	0	0	06.11	www. desharkho.ru
27.	Чолхечу предложенех кхетам тӀечӀагӀбар.	1	0	0	09.11	www. urok95/ru.
28.	Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенех а, цуьнан хӀоттамах а йукъара кхетам.	1	0	0	10.11	www. desharkho.ru
29.	Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенин дакъош вовшахтосу гирсаш.	1	0	0	13.11	www. urok95/ru.

30.	Чолхе-цхъаьнакхеттачу предло- дакъош вовшахтосу гIирсаш. ТечIагIдар.	1	0	0	16.11	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
31.	Предложенин дакъошна йукъахь тайп- тайпана маIнин уйраш йолчу чолхе- цхъаьнакхеттачу предложенийн интонацин башхаллаш.	1	0	0	17.11	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
32.	Къамелехь чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенех пайдаэцар.	1	0	0	27.11	www. desharkho.ru
33.	Изложени «Вайнехан доьзал».	1	0	1	30.11	ps95.ru/dikdosham/
34.	Къамелехь чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенех пайдаэцар.	1	0	0	01.12	www. urok95.ru.
35.	Чолхе-цхъаьнакхетта предложени хIотторан норманаш.	1	0	0	04.12	ps95.ru/dikdosham/
36.	Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хIитторан норманаш.	1	0	0	07.12	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
37.	Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешна синтаксически анализ.	1	0	0	08.12	www. desharkho.ru
38.	Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешна пунктуационни анализ.	1	0	0	11.12	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
39.	Талламан болх (тестировани).	1	1	0	14.12	ps95.ru/dikdosham/
40.	Чолхе-караpчу предложенех кхетам.	1	0	0	15.12	ps95.ru/dikdosham/

41.	Предложенин коьрта а, тӀетуху а дакъош.	1	0	0	18.12	www. desharkho.ru
42.	Предложенин коьрта а, тӀетуху а дакъош тӀечӀагӀдар.	1	0	0	21.12	ps95.ru/dikdosham/
43.	Хуттургаш а, хуттургийн дешнаш а.	1	0	0	22.12	www. urok95.ru.
44.	Карарчу хуттургийн а, хуттургийн дешнийн а башхаллаш.	1	0	0	25.12	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
45.	Карарчу хуттургийн а, хуттургийн дешнийн а башхаллаш. ТӀечӀагӀдар.	1	0	0	28.12	www. desharkho.ru
46.	Талламан болх «ТӀаьххъара гуьйре».	1	1	0	29.12	ps95.ru/dikdosham/
47.	Чолхе-карарчу предложенийн тайпанаш.	1	0	0	11.01	ps95.ru/dikdosham/
48.	Чолхе-карара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхьалхе предложенеш а грамматически тера йогӀуш хилар.	1	0	0	12.01	www. desharkho.ru
49.	Чолхе-карара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхьалхе предложенеш а грамматически тера йогӀуш хилар. ТӀечӀагӀдар.	1	0	0	15.01	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
50.	Къастаман тӀетухучу предложенешца йолу чолхе- карара предложенеш.	1	0	0	18.01	www. urok95.ru.
51.	Къастаман тӀетухучу предложенешца йолу чолхе- карара предложенеш.	1	0	0	19.01	ps95.ru/dikdosham/

52.	Кхачаман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	22.01	www. desharkho.ru
53.	Кхачаман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш .	1	0	0	25.01	www. urok95/ru.
54.	Латгамийн тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	26.01	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
55.	Латгамийн тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	29.01	ps95.ru/dikdosham/
56.	Сочиненина кечамбар.	1	0	0	01.02	www. desharkho.ru
57.	Сочинени «Къонахаллин билгалонаш» ПКЭн кепехь.	1	0	1	02.02	ps95.ru/dikdosham/
58.	Хенан тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	05.02	www. desharkho.ru
59.	Хенан тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	8.02	www. urok95/ru.
60.	Бахъанин тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	09.02	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
61.	Бахъанин тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	12.02	www. urok95/ru.
62.	Іалашонан тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	15.02	ps95.ru/dikdosham/
63.	Бехкаман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш	1	0	0	16.02	www. desharkho.ru

64.	Бехкаман тĕтухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	26.02	www. desharkho.ru
65.	Талламан болх «Гоцин гĕллакх».	1	1	0	29.02	ps95.ru/dikdosham/
66.	Даран суьртан тĕтухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	01.03	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
67.	Бараман тĕтухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	04.03	www. urok95.ru.
68.	Чолхе-карара предложени хĕтторан норманаш.	1	0	0	07.03	ps95.ru/dikdosham/
69.	Масех тĕтухучуьнца йолу чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	11.03	www. desharkho.ru
70.	Масех тĕтухучуьнца йолу чолхе-карара предложенеш. Тĕчĕлĕдар.	1	0	0	14.03	www. desharkho.ru
71.	Чолхе-карарчу предложенешкахъ сацаран хъъркаш хĕтторан норманаш.	1	0	0	15.03	www. urok95.ru.
72.	Чолхе-карарчу предложенешкахъ сацаран хъъркаш хĕтторан норманаш.	1	0	0	18.03	ps95.ru/dikdosham/
73.	Чолхе-карарчу предложенийн синтаксически анализ.	1	0	0	21.03	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
74.	Чолхе-карарчу предложенийн пунктуационни анализ.	1	0	0	22.03	www. urok95.ru.

75.	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех кхетам балар.	1	0	0	25.03	www.desharkho.ru
76.	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъошна йукъара маӀнин йукъаметтигаш.	1	0	0	28.03	www.urok95.ru .
77.	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин тайпанаш.	1	0	0	29.03	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
78.	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех къамелехъ пайдаэцар.	1	0	0	01.04	www.desharkho.ru
79.	Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш а, хуттургаш йолу чолхе предложенеш а грамматически тера йогӀуш хилар.	1	0	0	04.04	ps95.ru/dikdosham/
80.	Талламан болх «Ирча буйса».	1	1	0	05.04	www.urok95.ru .
81.	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ цӀоьмалг а, цӀоьмалгаца тӀадам а.	1	0	0	15.04	www.desharkho.ru
82.	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ цӀоьмалг а, цӀоьмалгаца тӀадам а.	1	0	0	18.04	ps95.ru/dikdosham/
83.	Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш бахъанин, кхеторан, тӀедузаран маӀнашца.	1	0	0	19.04	www.urok95.ru .
84.	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ шитӀадам.	1	0	0	22.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
85.	Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш дуьхьалара, хенан маӀнашца.	1	0	0	25.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

86.	Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш бехкаман, тIаьхьалонан маьIнашца.	1	0	0	26.04	www. urok95/ru.
87.	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехь тире.	1	0	0	29.04	ps95.ru/dikdosham/
88.	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехь тире.	1	0	0	02.05	ps95.ru/dikdosham/
89.	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенийн синтаксически анализ.	1	0	0	03.05	www. desharkho.ru
90.	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенийн пунктуационни анализ.	1	0	0	06.05	www. urok95/ru.
91.	Сочиненина кечамбар.	1	0	0	10.05	www. desharkho.ru
92.	Сочинени «Муха хуьлу дика доттагI».	1	0	1	13.05	ps95.ru/dikdosham/
	КАРЛАДАККХАР – 6с. +1с.					
93.	Чолхе-цхьаьнакхетта предложенеш.	1	0	0	25.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
94.	Чолхе-карара предложенеш.	1	0	0	16.05	www. desharkho.ru
95.	Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш.	1	0	0	17.05	ps95.ru/dikdosham/
96.	Талламан болх Iамийнарг карладаккхар.	1	1	0	20.05	www. urok95/ru.
97.	Нохчийн меттан пачхьалкхан коьртачу экзаменационн белхан дIахIоттам.	1	0	0	23.05	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

98.	Экзаменационни белхан мах хадоран критереш.	1	0	0	24.05	www.desharkho.ru
99.	Дешаран шарахь бинчу белхан жамІдар.	1	0	0	25.04	ps95.ru/dikdosham/
ПРОГРАММИЦА САХЪТИЙН БАРАМ		99	7	4		

ПРИЛОЖЕНИЕ 2
К РАБОЧЕЙ ПРОГРАММЕ
УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА
«РОДНОЙ (ЧЕЧЕНСКИЙ) ЯЗЫК»

НОХЧИЙН МЕТТАН
МАХ ХАДОРАН
ГІИРСІЙ ФОНД

(7,9 классаш)

**7, 9 -чуй классийн дешархойн барта хааршна мах хадорехь хьехархочо
куьйгалла оьцу некъ:**

Дешархойн барта хаарийн мах хадоран критериш.

- 1. Дуьззина а, нийса а жоп далар.**
- 2. Хаарийн кхетаман барам хилар.**
- 3. Нохчийн литературин меттан норманаш ларйеш жоп далар.**

«5» дуьллу:

1амийна материал, кхета а кхеташ, йуьззина схьайийцахь; материалах пайдаэца хаахь, шен масалш далош; нохчийн литературин меттан норманаш лар а йеш, шен ойланаш хьалха-т1аьхьа нийсий, кхетамей, вовшашца йозушший йийца хаахь.

«4» дуьллу:

1амийна материал, кхета а кхеташ, йуьззина схьайийцахь; шен масалш далош, материалах пайда оьцучу хенахь, цхьа-ши г1алат далийтахь, йуха ша уьш нис а деш; нохчийн литературин меттан норманаш лар а йеш, шен ойланаш хьалха-т1аьхьа нийсий, кхетаме, вовшашца йозушший йуьйцучу хенахь ши-кхо кхачамбацарш хилахь.

«3» дуьллу:

1амийна материал, г1алаташ деш, йуьззина схьа ца йийцахь; материалах пайда оьцучу хенахь, шен масалш ца даладахь; нохчийн литературин меттан норманаш лар а ца йеш, шен ойланаш хьалха-т1аьхьа нийсий, кхетаме, вовшашца йозушший йуьйцучу ца хилахь.

«2» дуьллу:

1амийначу материалан коьрта чулацам ца хаахь; материалах пайдаэца ца хаахь; нохчийн литературин меттан норманаш лар а ца йеш, шен ойланаш хьалха-т1аьхьа нийсий, кхетаме, вовшашца йозушший йуьйцучу хенахь г1алаташ дийлийтахь.

Дешархочун балха т1ехь г1алат лара деза, барта луш долу жоп муьлхха а бакьо талхош хилахь.

Дешархочун балхана «5», «4», «3» дуьллу, нагахь санна урокан йохаллехь барта жопаш луш, жигара дакъа а лаьцнехь, цуьнан балхана таллам бича, бакьонех пайдаэца хийнехь.

7.9-чуй классийн дешархойн барта хааршна мах хадорехь хьехархочо куьйгалла оьцу кху некъех:

1. Диктантехь орфографически а, пунктуационни а г1алаташ къаьст-къаьстина лору, оценка йукъара йуьллу.
2. Диктантана «5» дуьллу, нагахь цхьа а орфографически г1алат дацахь йа цхьаннал сов пунктуационни г1алат ца хилахь.
3. «4» дуьллу, кхааннал сов орфографически а, щиннал сов пунктуационни а г1алат ца хилахь (йа шиь орфографически, кхоь пунктуационни г1алат хилахь).
3. «3» дуьллу, йалханнал сов орфографически а, пхеаннал сов пунктуационни а г1алат ца хилахь (йа 5 орфографически, 5 пунктуационни г1алаташ хилахь).
4. «2» дуьллу, иттаннал сов орфографически а, пхеаннал сов пунктуационни а (йа барх1аннал сов орфографически а, ворх1аннал сов пунктуационни а) г1алаташ ца хилахь.
5. «1» дуьллу, нагахь 2 дуьллучул г1алаташ сов хилахь.

Дешархочун балха т1ехь г1алат лара деза, орфографически а, пунктуационни а, муьлхха а бакьо талхош, диктант йазйале оьцу классехь йа цул лахарчу классашкахь 1амийнчух иза хилахь. Нагахь санна талламан диктантехь 5 ша дина нисдарш хилахь (нийса цайаздинарг нийсачуьнца хийцина) оценка цхьана баллана лаг1йо, иштта оценка «5» ца дуьллу, диктантехь 3 йа цул сов нисдарш хилча.

Оценка йуьллуш, ца лоруш дуьту:

1. программехь йоцу йа Iамийна йоцу орфографически а, пунктуационни а бакъонаш талхош долу гIалаташ (масала, V классехь хандешан карарчу а, йаханчу а хенийн чаккхенаш нийсайазйар, спряженешкахь хандешнийн нийсайаздар, подлежащии, сказуеминий йуккъехь тире йиллар-цайиллар ца Iамадо. Уьш VI а, VII а, VIII а классийн программехь йу);
2. тилкхаздаьлла гIалат (описка) лору, масала, белхало хила дезачохь белхано йаздинехь, Iуьйре хила дезачохь Iуьйле йаздинехь;
3. нохчийн маттахь зевне мукъаза й (йот) йаздар, масала: йоза хила дезачохь йеза йаздахь;
4. орам ларбеш а, ораман абзнаш хийцалуш а терахьдешнаш йаздар, масала: исс - иссалгIа-уьссалгIа, итт - итталгIа – уьтталгIа;
5. кьовсамечу меттигашкахь чолхечу дешнийн нийсайаздар, масала: пайдаэцар - пайда эцар, нийсайаздар - нийса йаздар, гIодар - гIо дар, и. дI. кх.;
6. дешнашкахь дифтонгаш йазйар: кьег-а- кьизга, терса- тиэрса, оза-уоза, йеха - йиэха, и. дI. кх. а.
7. Цердешнийн кьовсаме йаздар: стогалла- стагалла, мох – мохан-механ - махан, морха, и. дI. кх. а;
8. дешархоша далийтинчу гIалаташна йукъара даккхий а, кегий а гIалаташ къасто деза. Даккхий гIалаташ лору:
 - 1 Хьалхенца Iамийна а, йозанехь алсам пайдаьцуш а йолу орфографически, пунктуационни бакъонаш талхош долу гIалаташ.
 2. Мукъазчу элпашна йуккъе йаздеш долу къасторан хьаьркаш, масала: хIаллакххилла, меттахьхьайра.
 3. Дешхьалхенца йолчу йа чолхечу инфинитиван суффиксийн йазйар.
 4. Хандешнех хиллачу тайп-тайпанчу къамелан дакъойн йаздар (оху - охуна йа охана, тоьгу - тоьгуна йа тоьгана).
 5. Хандешан ихначу хенан йазйар, масала: бохура йа бахара, моьттара йа моттара.
 6. Кху кепара цердешнийн йаздар: дечиган йа дечган, эчиган йа аьчган.
 7. Цердешнийн а, билгалдешнийн а массо кьобалийна тIеэцна йолу йацйинчу а, йуьззинчу а форманийн йазйар, масала: гIуллакх йа гIулкх, гIиллакх йа гIилкх.

Дешархочун балха тIехь цхьамогIа (кхоь йа цул сов) цхьана бакъонна нислуш гIалаташ хилахь, диктантана оценка лакхайаккха мега, масала, дешан чаккхенга н йаздарехь, доца шеконан элпаш (а, и, у) йаздарехь.

Комплексни талламан белхашкахь, диктантах а, тIедилларех а (фонетически, лексически, орфографически, грамматически, пунктуационни) лаьтгачу, ши оценка йуьллу-хIора балхана шен-шен.

ТIедилларийн мах хадорехь куьйгалла оьцу кху некъех:

- «5» дуьллу, массо а тIедиллар нийса кхочушдинехь;
- «4» дуьллу, тIедилларийн $\frac{3}{4}$ дакъа нийса динехь;
- «3» дуьллу, болх ах йа цул сов нийса бинехь;
- «2» дуьллу, болх эханал кIезиг бинехь;
- «1» дуьллу, цхьа а тIедиллар кхочуш ца динехь.

Билгалдаккхар:

Орфографически а, пунктуационни а гIалаташ, тIедиллар кхочушдарехь дина долу, диктантан мах хадеш лору.

V-XI классашкахь йечу талламан диктантийн мах хадор

Диктант – иза офографех а, пунктуацех а долу хаарш талларан кеп йу.

Талламан дешнийн диктанто зов кхета хала йолу офограммаш. Иза хила йиш йу хIокху дешнийн барамехь:

5 класс-10-15 дош

- 6 класс-15-20 дош
- 7 класс- 20-25 дош
- 8 класс- 25-30 дош
- 9 класс- 30-35 дош.
- 10 класс – 35-40 дош
- 11 класс – 40-45 дош

Дешаран шеран 3-чу чийрикехь V-XI классийн дешархошна лучу диктантан герггарчу хьесапера барам кху кепара хила магийна:

- V классана - 80-90 дош
- VI классана - 90-105 дош
- VII классана - 105 -120 дош
- VIII классана- 120—135 дош
- IX классана- 135-150 дош
- X классана- 150- 160 дош
- XI классана- 160 -170 дош

(Дешнаш дагардеш лору г1уллакхан дешнаш а)

Текст хоржуш, кху некъех пайдаэца беза:

1. Диктантан текст шен чулацамехь дешархой кхеташ а, х1инцалерчу литературни меттан лехамашца йуьззина нийса йог1уш а хила йеза.
2. Диктантан дерриге а дешнаш дешархошна кхеташ хила деза. К1езиг лелош а, девзаш доцу а дешнаш довза а довзуйту, доски т1е д1а а йаздо.
3. Диктантан текстехь хала дешнаш хилахь, цу дешнийн нийсайаздар дешархоша 1амийна а дацахь, и дешнаш доски т1е д1айаздо.
4. Текст йобшучу хьехархочо д1айешар литературни нийса а, муха йаздан деза, дешархошна д1а ца хоуйтучу кепара а хила деза. Масала, к1айн, 1ежийн, халкъан бохучу дешнашкахь, литературни аларан норманашца цхьаьна а дог1уш, чаккхенгара н ца олу, ткъа саьрмик, ч1ег1ардиг дешнашкахь г-ний, к-ний хьалхахь долу и а долуш санна олу.
5. I чийрик чекхдаллалц (5 классехь хьалхара эхашо) текстан барам кхул хьалхарчу классехь хилларг магабо.

Талламан дешнийн диктантан мах хадорехь куьйгалла оьцу кху некъех:

- «5» дуьллу, цхьа а г1алат дацахь;
- «4» дуьллу, 1-2 г1алат хилахь;
- «3» дуьллу, 3-4 г1алат хилахь;
- «2» дуьллу, 7 кхаччалц г1алат хилахь;
- «1» дуьллу, 7 сов г1алат хилахь.

Дешархоша кхошушбинчу ненан меттан йозанан белхашна х1итточу оценкийн ч1аг1ийна норманаш лелоро г1о дан декхар ду ненан мотт хьехаран говзалла лакхайаккхарна а, 1аморан а, талларан а кепара болчу йозанан белхийн лехамаш цхьанакепара хилийтарна а.

Дешархойн хаарийн мах хадорехь коьрта йолчу цхьанакепара йолчу оценкийн норманаша хьехархо мукъа ца вуьту х1ора йозанан белхан мах, массо аг1о а лоруш, шен-шен башхаллашца хадоран хьехархо декхарийлахь ву, г1алаташ а, церан масалла а тидаме эцна ца 1аш, кхочушбинчу белхан дикалла а, г1алатийн башхаллаш а тидаме эца.

Х1ора дешаран шо долалуш хьалхарчу четвертехь талламан белхан (диктантан) текстехь дешнийн дукхалла д1адахана дешаран шо чекхдолуш хиллачу талламан белхан дешнийн дукхаллехь маго йеза. Ненан маттана йозанан белхийн оценкийн норманаш х1иттийна, нохчийн меттан специфически башхаллаш тидаме эцарца.

II. Изложенийн мах хадор

Сочинени а, изложени а йазйар дешархойн дозуш долу къамел кхиоран коьрта кепаш (форманаш) йу.

7,9 – чу классашкахь сочинени, изложени йазйар дIахь «Дозуш долу кьамел карадерзор» программин декъан тIедахкаршца догIуш.

Сочинени а, изложени а йазйарехь толлу:

- 1) билгалйина тема схьайелла хаар;
- 2) темица а, хьесапца а догIуш меттан гIирсех пайдаэца хаар;
- 3) меттан барам а, нийсайаздаран бакъонаш а ларйар.

Сочинени а, изложени а мах хадабо шина оценкица: хьалхарниг чулацамна а, меттан говзаллина а; шолгIаниг-нийсайаздарна а, сацаран хьаьркаш йахкарна а, дешнаш маьIница нийса далорна а.

Сочинени а, изложени а чулацаман мах хадабо кху бакъонашна тIедобгIна:

- 1) болх темица богIуш бу йа бац;
- 2) тема кхачо йоллуш схьайиллина йу йа йац;
- 3) чулацаман хиламийн рогIалла нийса йу йа йац;
- 4) меттан исбаьхьаллин басарех пайдаэцна йа ца эцна;
- 5) кьамелан кхачамбацарш ду йа дац.

Нийсайаздаран мах хадабо дешархочо динчу нийсайаздаран, сацаран хьаьркаш йахкаран, грамматически гIалаташка хьаьжжина. Изложенин текст йозуш а, дешархой шех кхеташ а, кхетамца-кхиоран, Iаморан маьIна долуш а хила йеза.

Изложенина текст харжа йеза кху барамашкахь:

V классана	– 90-130 дош
VI классана	– 150-200 дош
VII классана	– 200-250 дош
VIII классана	– 250-300 дош
IX классана	– 300-350 дош
X классана	– 350-400 дош
XI классана	– 400-410 дош

Талламан изложенина хьаьржина текст хьехархочо шозза йоьшу.

Изложенина хIитточу оценкийн кху норманашкара куьйгалла эцар ца хилча ца торуш ду:

1. «5» дуьллу:

а) нагахь изложенин текст хьалха-тIаьхьа нийса а, йуьззина а, цуьнан идейни чулацамах нийса кхетош а, гIалаташ доцуш а, галдаьккхина хIума доцуш а йийцинехь;

аь) дешнаш харжарехь йа предложенеш хIитторехь кхааннал сов гIалат дацахь, цхьаннал сов орфографин йа пунктуацин гIалат а дацахь.

2. «4» дуьллу:

а) нагахь идейни чулацам нийса а бийцинехь, дуьйцуцу гIуллакхийн йерриге коьрта меттигаш гIалаташ доцуш а, хьалха-тIаьхьа хила оьшучу кепара а йийцинехь;

аь) дешнаш харжарехь йа предложенеш хIитторехь кхааннал сов гIалат дацахь, орфографин кхаа а, пунктуацин шина а гIалатал сов уьш ца хилахь.

3. «3» дуьллу:

а) чулацам коьртачу декъана нийса а бийцинехь, бакъдерш гайтарехь цхьаь-шиь нийса йоцу меттиг а йелахь, хьалха-тIаьхьа гIуллакхаш дийцарехь ладам боццу ледарлонаш а йалийтинехь;

аь) дешнаш харжарехь йа предложенеш хIитторехь деаннал сов гIалат дацахь, йалханнал сов орфографин а, деаннал сов пунктуацин а гIалат ца хилахь.

4. «2» дуьллу:

а) чулацам кхачаме боцуш а бийцинехь, бакъонца йолу материал хьалха-тIаьхьа нийса йийцарехь йаккхий ледарлонаш а, нийса йоцу меттигаш а йелахь;

- аь) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь йалханга кхочуш г1алат динехь;
 б) дейттанга кхочуш орфографин а, пунктуацин а г1алат далийтинехь, царна йукъахь иссаннал сов доцуш орфографин г1алат а долуш.

Изложенина ши оценка йуьллу: хьалхарниг грамматикана, шолг1аниг литературина.

III. Сочиненийн мах хадор

5-9 классашкахь йазйечу сочиненийн барам хила тарло кху тайпана:

5 классехь-0,5 - 1,0 аг1о;

6 классехь-1,0 - 1,5 аг1о;

7 классехь-1,5 - 2 аг1о;

8 классехь-2 - 3 аг1о;

9 классехь-3 - 4 аг1о.

И сочиненин барам цу т1ехь сецна боций хьехархочунна хаа деза, х1унда аьлча кхин дуккха а т1едахкаршца бозуш бу цуьнан чулацам:

- 1) дешархойн йозанан хат1 тайп-тайпана хилар;
- 2) сочиненин тайпане хьаьжжина цуьнан чулацам хийцабалар.

1. «5» дуьллу:

- а) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь цхьаннал-шиннал сов г1алат дацахь;
- аь) цхьаннал сов доцуш жима орфографин йа пунктуацин г1алат хилахь.

2. «4» дуьллу:

- а) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь кхааннал сов г1алат ца хилахь;
- аь) шиннал сов орфографин а, шиннал сов пунктуацин а г1алат дацахь.

3. «3» дуьллу:

- а) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь пхеаннал-йалханнал сов г1алат дацахь;
- аь) пхеаннал сов орфографин а, йалханнал сов пунктуацин а г1алат дацахь.

4. «2» дуьллу:

- а) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь ворх1анга кхочуш г1алат делахь;
- аь) кхойттанга кхочуш орфографин а, пунктуацин а г1алат делахь, царна йукъахь ворх1анга кхочуш орфографин г1алат а долуш.

Сочиненина ши оценка юьллу: хьалхарниг литературина, шолг1аниг нохчийн маттана.

Ненан меттан йозанан белхийн оценкийн норманаш х1иттийна, нохчийн меттан специфически башхаллаш тидаме эцарца.

Нохчийн меттан мах хадоран г1ирсийн фонд (7 класс)

№	Белхаш	Дакъа	Универсальни кодификатор
1	Хаарш талларан болх №1 «Гуйренан т1аьххара денош».	<i>1амийнарг карладаккхар.</i>	4.6 предложенин синтаксически анализ кхочушйар, предложенехь коьртачу къамелан дакъойн синтаксически гуллакх къастор
2	Сочинени. «Переменехь».	Текст	1.1 нохчийн маттахь йешаран хаарш кхиор (1аморан, довзаран, хьажаран), йешначу коьчалан чулацам тобар, ткъа иштта, текстан коьрта ойла, кхетамаш схьакъасто хаар, т1еч1аг1даран а, суртх1отторан а г1ирсийн маххадор
3	Талламан болх №2.	Хандош	3.3 хандешнаш, причастеш,

	«Дахар».		деепричастеш а, церан морфологически билгалонаш а къастор
4	Талламан болх №3 «Ирсе біаьрхиш»	Хандош	4.6 предложенин синтаксически анализ кхочушйар, предложенехь коьртачу къамелан дакъойн синтаксически гуллакх къастор
5	Изложени «Борзик»	Хандош	1.3 хьалха хІоттийнчу Іалашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп-тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (хІоттийнчу хаттарна тІечІагІдаран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
6	Талламан болх №4 (тестировани)	Причасти	3.3 хандешнаш, причастеш, деепричастеш а, церан морфологически билгалонаш а къастор
7	Сочинени «Мила хила лаьа суна?»	Деепричасти	1.3 хьалха хІоттийнчу Іалашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп-тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (хІоттийнчу хаттарна тІечІагІдаран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
8	Талламан болх №5 «Даймохк»	Масдар	3.3 хандешнаш, причастеш, деепричастеш а, церан морфологически билгалонаш а къастор
9	Талламан болх №6 «Хи»	Куцдош	3.2 цІердешнийн, билгалдешнийн, цІерметдешнийн, терахьдешнийн, куцдешнийн тайпанаш а, церан морфологически билгалонаш а къастор
10	Изложени «Олхазарийн баркалла» «Къинхетам»	ГІуллакхан къамелан дакъош	1.3 хьалха хІоттийнчу Іалашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп-тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (хІоттийнчу хаттарна тІечІагІдаран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
11	Шеран талламан болх №7 «Къинойх цІанвалар»	ГІуллакхан къамелан дакъош	3.4 дештІаьхьенаш, дакъалгаш, хуттургаш, церан тайпанаш къастор

Талламан болх №1 «Гуьйренан тІаьххьара денош»

ГІа доьжначу варшахь гІа дожаза лаьтта нежнаш, генара хьаьжча, элан литтанех тарлора. Йалтех йуьззина лаьттина аренаш йассайеллера. Йовхо ца лора хІиллане лепачу малхо. Ирча, сингаттаме дара аренашкахь. Йуьртахь дацара, хІара ду аьлла, ойла тІейоьрзур йолуш хІума. Хуьлуш дерг хьаьжкІаш тило цхьаццаммо белхи бар дара. Іаьнна кечлуш, дІатуьйш долчу дахарна йукъа цо дахьарг а бен-берса хІума дацара. Керташкахь дІахІиттийнчу гІодмийн такхораша нилха цІенош долу кІотар йукъйора. Такхораш дина дІахІиттийнера Элберда шен гІодмаш а. Такхорашна йукъьехь а, тІехь а, мотт хьаьккча санна, цІена йара. Цхьаннахьа охьайоьжна лувьдиг йацара гуш. Гуьйранна ирча хуьлу йараш. Уьш бухйаьхначуьра оьрнаш Элберда дІашардинехь а, леррина болх бар гойтуш, билгалдуьйлура. Дечу гІуллакхна и тІера хилар хаьара... (106 дош Х. Эдилов.)

Грамматически тІедахкарш. 1. Синтаксически таллам бе хІокху предложенина: *Такхораш дина дІахІиттийнера Элберда шен гІодмаш а.*

Талламан диктант №2 «Дахар»

Кертахъ йаьлла гловгIа ца хаалора цунна. Цуьнан йерриге а ойла стиглахула гIийлачу узаршца къилбехъа йоьлхучу гIаргIулеша дIалаьцнера. Кхеран кертахъ йаьлла хаза сийна буц, цундела кест-кеста корах ара бIаьрг тоха дог догIу. Йуург-мерг эца вогIу кху туькана гонаха мел веа стаг. Керта мел вогIу стаг сагIина хIума ца кховдош дIа ца вохуьйтура йоккхачу стага. Буьйцу мотт цIена а, шера а хиларца

къаьсташ вара пхьоьхане гулбеллачу нахана йуккъехъ кIайн маж йолу зюьртала цхьа стаг...

... Кхораш чохъ кочарчу тIоьрмигах ши лекъ, моший а кхозуш вогIучу Мурдална ма-йарра гора хIара орцан когашкахъ Iуьллу шайн йурт.

Котаман кIорнин гIийла «цIик» иккхира кхуьнан семачу лерга. Эвла йолчухъара куьйра догIура. Цуьнан мIараш юккъехъ кхозура и тIаьхь-тIаьхьа орцадоху кIорни... (112 дош.)

Грамматически тIедахкарш.

1. Хьалхарчу абзацера хандешнашна кIел сиз хьакха.
2. Хьалхарчу абзацера хандешнийн саттамаш билгалбаха.

Талламан болх №3 «Ирсе бIаьрхиш»

Гонаха самадолуш дара тIейогIучу бIаьстено дендина Iалам. ЧIенигаш а этIош, гучудевлла кегийра гIаш дара цхьацца долчу дитташ тIехъ гуш. Лакхахъ хьоькхучу бIаьстенан мелачу механ тулгIе хьекхалора наггахъ кIентан дегIах. Нанас дайн хьоькхучу куьйго санна, коьрта тIехула хьакхалуш тIехболура иза.

«Мохъ тоха те аса? Орца даккха те?»-дагадеара кIантана. ТIаккха а, цхьанна дIаазахъ осала хетар ву-кх со, бохург дага а деана, йуха а басах хьалатасавелира иза. Амма куьг а, ког а дIатаса хIума цахиларна, йуха а Iинах чу шершаш воллучу кхуо катюьхна схьалецира ша хIинццалц Iожаллин буйна ца вохуьйтуш сацийна йолу колл.

Кхунна гена доццуш охьахира цхьа хаза бос болу хьоза.

(109 дош. Саракаев Хь. «Ирсе бIаьрхиш.»)

Грамматически тIедахкарш.

1. Хандешнийн спряженеш билгалйаха.
2. Хьалхарчу предложенина синтаксически къастам бе.

Изложени «Борзик»

Бердана гена воццуш саца а сецна, шен керара тIулг хи чу кхоьссира Салмана. Амма тIулг хи чу ца бужуш, гена боццуш лаьтта охьабуйжира. КIант хина герга хилира. Йуха а тIулг кхоьссира цо. Иза а Iалашоне ца кхечира. Бердана цхьа-ши гIулч бен гена воцуш дIахIоьттира иза. Куьг хьала а айбина, йуха а тIулг кхоьссира Салмана. Иза цо дIаластошшехъ, ког а шершина охьа а кхетта, басах керчина «Нана!»-маьхьарца хи чу вуьйжира кIант.

-Салма-ан!-шийла мохъ белира Ануга.

Кхоьссина хIума санна хьала а иккхина, хи тIе йедира иза. Амма цул а каде хьалаиккхира Борзик. Доьддушехъ, кхоссаделла хи чу иккхира иза.

Даккхийра нека а деш, кIантана тIаьхьа кхуьуш лаьттара жIаьла. Йедда йоьдуш йолу Ану, ког а тасабелла, нисса бертал, йахйелла хин йисте охьайуьйжира. Цунна ца гира кIантана тIаьхьакхиьна, катюьхна цуьнан кучан кач а лаьцна, неканца берда йисте духадогIуш долу жIаьла. Иза кхетамчуьра йелира... ЖIаьлина гIо дан дуьхьал девдира, генахъ доццуш ловзуш хилла бераш. Амма цара гIо дан ца оьшуш, шен доттагI а багахъ йисте кхаьчна Борзик, цкъа-шозза кхоссаделла, гомхачу бердах хьаладелира. КIант лаьтта охьахецна, шена тIера хи дIадоккхуш, лестира жIаьла. Салман, бIаьргаш а хьаббина, тIера хи а Iийдалуш, Iуьллура.

Девдда т1екхаьчначу берех цхьаммо, накъостийн г1оьнца лаьттара схьа а эцна, к1ант берталнехьа шен голи т1е а виллина, охьаверзийра, цуьнан г1ода йуккъе т1е куьйгаш а тe1ош.

Салманан мерах а, багах а хи охьахьаьдира. Йуха лаьтта охьавиллича, доккха са а даьккхина, б1аьргаш биллира к1анта. (228 дош)

1.Йуьззина изложени йазйе.

Гергара план

- 1.Берда йистехь.
- 2.Шийла мохь.
- 3.Доттаг1 к1елхьараваккхар.
- 4.Г1о оьшуш дац.
- 5.Салмана б1аьргаш схьабоьллу.

Талламан болх №4 (тестировани)

«Нийсаниг харжар»

1. Причасти олу :

- а) предложенин коьртачу меженах ;
- б) хандешан шатайпанчу кепях ;
- в) ч1аг1делла цхьанакхеттачу дешнех;
- г) йукьадалочу дешнех.

2. Причастино гойту билгалонаш:

- а) хандешан, билгалдешан ;
- б) билгалдешан, куцдешан ;
- в) ц1ердешан, билгалдешан;
- г) ц1ерметдешан, терахьдешан.

3. Причастин д1ах1оттам хуьлу:

- а) ц1ердашна хьалха билгалдош;
- б) хандашна хьалха ц1ерметдош;
- в) ц1ердашна хьалха хандош;
- г) терахьдашна хьалха хандош.

4.Лааме причасти кхоллало:

- а) билгалзачу кепана т1е **р** кхетарца;
- б) лаамечу терахьдешан г1оьнца;
- в) билгалдешан чаккхе хийцайаларца;
- г)лаамазчу причастих, т1е **рг** кхетарца

5. Причасти дожаршца хийцало:

- а) ц1ердош санна;
- б) хандош санна;
- в) билгалдош санна;
- г) ц1ерметдош санна.

6. Причасти классашца хийцало:

- а) йаханчу хенан билгало гойтург;
- б) хандешан гайтам берг;
- в)хандешан билгалза кепехь йерг;
- г) дацаран маь1нехь йерг.

7.Йазйарехь вовших къаьсташ йац;

- а) йаханчу, карарчу хенан причастеш;
- б) карарчу, йог1учу хенан причастеш;
- в) йог1учу, ихначу хенан причастеш;
- г) хила мегачу, йаханчу хенан причастеш.

8. Йог1учу хенан причасти кхоллало:

- а) йаханчу хенан чаккхене у х1оттарца;
- б) карарчу хенан орамна т1е суффикс-р кхетарца;
- в) карарчу ханна т1е долу, волу, йолу, болу кхетарца;
- г) ши орам вовшахкхетарца.

9. Причастин карчам олу:

- а) хандашца цхъана лелачу дешнех;
- б) шеца дозуш дош долчу причастех;
- в) чаккхенехь рг долчу причастех;
- г) билгалзачу кепехь лелачу причастех .

10. Причасти цкъа-цкъа йерза тарло:

- а) ц1ерметдаше;
- б) терахьдаше;
- в) хандаше;
- г) билгалдаше.

Дог1анаш. (ключи)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
б	а	в	г	в	б	а	в	б	г

Талламан болх №5 «Даймохк»

Бийцина ца валлал, хаза, беркате мохк бу вайн. Тайп-тайпана дитташ долу хъаннаш йу, шера аренаш, лекха лаьмнаш. Чухъаьжча, йуьхь-сибат а гуш, бухдуйлу сирла шовданаш. Исбаьхъа чухчареш йу дешица, детица кхелина.

Дитта т1е олхазар хуу. Цо вайга дагара дуьйцу, шен зевне аз вайн дегнех а хьерчош. Т1аккха ойла кхоллало: «Ма хаза а, ма зевне а бу-кх хьо, Нана-Даймохк,»-олий. Иштта вайн мохк хаза, токхе хиларна деха вайца и тайп-тайпана олхазарш.

Бес-бесара бецаш йу, шеца олхазаршна дез-деза х1у а долуш. Стоьмаш бу: кхораш, комарш, стеш, хьармакаш (шиповник)... .

Уьш олхазарийн даарш ду. Адамаша олхазарийн 1уналла дан деза. 1ай арахь йаах1ума а латтош, дитташ т1е **гуйш** а (кормушка) ухкуш...

(113дош. С.-М. Гелагаев. «Олхазарийн дуьне-сан дуьне.»)

Грамматически т1едахкарш.

- Схъайазде текста масдарш.
- Буха сиз хьокхуш, билгалбаха текста деепричастин карчамаш.

Талламан болх № 6 «Хи»

Хи чуьра ч1ерий дохуш сакъералора Хъажмурдан. Къаьсттина ч1ог1а сакъералора цуьнан дай чу хьожуш. Шен воккхаволчу вашас бина жима дуо бара к1ентан хи чу буг1уш лелош. Дуьйрийн мижарг а, йагийна ма1а а, багийна хъаьжк1ан кан а, сискал а тосура Хъажмурда цу чу. Башха хи к1оргачу метте а ца буг1ура цо иза. Шалажа а дацара иштта доккха хи а. Маь1-маь11ехь дог1ура и. Лохачу бердан к1ел, хи к1оргачохь, дуо буг1уш меттиг йара Хъажмурдан. 1уьйранна а, сарахъа чу моссаза хьожу а, чабакх а, ирг1у а, ч1ерий дохура цо.

Цхъана буьйсанна стигал къекъаш дог1а а деана, хиш дистира. 1уьйранна самаваьллачу Хъажмурдана хезаш йара дистинчу хино йен г1овг1а...

Ши-кхо де даьллачул т1аьхъа, хи дистинчуьра чудобъжча, хъажа ваханчу Хъажмурдана шен дуо ца карийра...

(117 дош. Х.-А.Берсанов. «Вайн махкара акхарой а, олхазарш а.)

Грамматически тѣдахкарш.

1. Хьалхарчу абзацера схьайазде куцдешнаш шайца уьйр йолуш долчу къамелан декъаца.
2. Тѣаьхарчу предложенина бе синтаксически къастам.

Изложени «Олхазарийн баркалла»

Кехаташ, газеташ чутуьйсун йаьшка кертах дѣатоьхна йара.

Йуххехула дѣасалелара адамаш, машенаш. Шина дийнахь цѣера ваьлла а лелла, цѣа веанера со. Керла газеташ схьаэца дагахь йаьшки чу хьаьжча, со цецвелира. Газеташца йаьшки чохь дара дакъаделла гаш, чемхалгаш, месаш. Луларчу берашна гѣеххьа оьгѣавахара со. Нехаш ара а кхийси́на, йаьшка цѣанйира ас.

Цул тѣаьхьа цхьа-ши де даьлча а изза хилира: йаьшки чохь «нехаш» йара. Йуха а луларчу берашна реза воцуш, йаьшка цанйан воьлча, сан тидам хилира жимачу шина олхазаран. Уьш суна гена ца дуьйлуш, «цѣар-цѣар» деш хьийзара. Хѣун ду техьа хѣара аьлла, йуьстах а ваьлла, сайн болх бан хѣоьттира со. Ас деш долу татанаш тергал а ца деш, олхазарша а дѣаболийра шайн болх: уьш роьгѣана сан йаьшки чу а оьхуш, арадуьйлура.

Шолгѣачу дийнахь хьаьжча, йаьшки чохь котаман месех бина горга бен бара.

Цхьа кѣира даьллагчу хенахь дагадеана ас йаьшка схьайиллича, чуьра араиккхира букъ тѣера мокха, доѣахан басахь, чукѣелара цѣеран-цѣечу басахь долу хаза, жима олхазар. Иза гена ца долуш охьахира, синтем байна дека а декаш. Олхазар реза дацара ша бенара меттахдаккхарна.

Бенахь ѣуьллура стигалан басахь жима диь хѣоа. Тѣаккха йаьшка хьостамий а тухуш дѣакъевлира ас, олхазаршна чуара довла ѣуьрг а дитина.

Цхьана дийнахь хѣусамнана хесахь асар деш йоллура. Цо дѣахѣоттийначу аьстанан гѣожа тѣе а хуьйшуш шайн «цѣар-цѣар» деш наьрсийн хуталш йуккъе лелхаш, лийлира цхьа хаза олхазарш. Уьш башха къехка а ца къехкара. Цара хесара а, бешара а леца а лобцуш, дууш хѣаллакдора

зуламе нѣаьний а, кхийолу садоу хѣуманаш а. Йаьшка шайн хѣусамна паргат йитарна баркалла олуш дара и кегий олхазарш. (Хь. Хасаев. 232 дош)

Герггара кеп:

1. Газетийн йаьшки чохь нехаш.
2. Хѣусамдас олхазарш тергалдо.
3. Йаьшки чохь бен.
4. Олхазарийн баркалла

Шеран талламан болх №7 «Къинойх цѣанвалар»

Даьсса, дайн хабарш цадийцар - шен маттана доладар. Ша летийна къинош, шен сакхаташ дагахь а латтош, царна хаддаза Деле гечдар дехар. Оьгѣазе, дера воцуш, даим синтемехь, саметтахь хилар. Цхьана дийнахь вайн Пайхамара (Делера салам-маршалла хуьлда цунна) ѣеле (Дела реза хуьлда цунна) аьлла:

Ва ѣела, кхайкхина воцчу шуьне а хайи, хьайн корта ма байбелахь. Хьайга хоьттуш доцу дош а дийций, хьайн дош ма дайалахь. Дас шен доьзална дечу хьехарна йукъа а ма гѣорталахь. Кхоалгѣачух лачкъийна шиммо дечу къамелана йукъа а ма гѣорталахь. Воккхачуьнца лераме хилалахь.

Бакъдерг дезар а, иза лахар а Делан дуьхьа латточу къийсаман даржехь ду. ѣилмано дагна серло ло, бѣаьргаш схьабоьллу, стаг хазво, вазво, чѣагѣво. (112 дош.)

Грамматически тѣдахкарш.

1. Хьалхарчу абзацера схьайазде масдарш.
2. Шолгѣачу абзацера, буха сиз хьокхуш, билгалбаха деепричастин карчамаш.
3. Тѣаьхарчу предложенина бе синтаксически къастам.

**Нохчийн меттан мах хадоран г1ирсийн фонд
(9 класс)**

№	Белхаш	Дакъа.	Универсальни кодификатор
1.	Хаарш талларан болх №1. «Накъосталлин куьг».	Карладакхар.	3.3 хандешнаш, причастеш, деепричастеш а, церан морфологически билгалонаш а къастор
2.	Изложени «Оьзда к1ант».	Текст	1.3 хьалха х1оттийнчу 1алашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп-тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (х1оттийнчу хаттарна т1еч1аг1даран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
3.	Талламан болх №2. «Дагалецамаш».	Меттан функционални тайпанаш	2.3 синтаксисан суртх1отторан г1ирсийн коьртачу тайпанийн къастор а, характеристика а (дустаран карчам)
4.	Изложени «Вайнехан доьзал».	Чолхе-цхьаьнакхетта предложенеш.	1.3 хьалха х1оттийнчу 1алашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп-тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (х1оттийнчу хаттарна т1еч1аг1даран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
5.	Талламан болх №3 (тестировани).	Чолхе-цхьаьнакхетта предложенеш.	2.3 синтаксисан суртх1отторан г1ирсийн коьртачу тайпанийн къастор а, характеристика а (дустаран карчам)
6.	Талламан болх №4 «Гоцин г1иллакх».	Чолхе-карара предложенеш.	2.3 синтаксисан суртх1отторан г1ирсийн коьртачу тайпанийн къастор а, характеристика а (дустаран карчам)
7.	Сочинени «Кьонахаллин билгалонаш».	Чолхе-карара предложенеш.	1.3 хьалха х1оттийнчу 1алашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп-тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (х1оттийнчу хаттарна т1еч1аг1даран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
8.	Талламан болх №5. «Ирча буйса».	Чолхе-карара предложенеш.	2.3 синтаксисан суртх1отторан г1ирсийн коьртачу тайпанийн къастор а, характеристика а (дустаран карчам)
9.	Изложени «Оьзда мотт».	Чолхе-карара предложенеш.	1.3 хьалха х1оттийнчу 1алашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп-тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (х1оттийнчу хаттарна т1еч1аг1даран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
10.	Талламан болх №6.	Хуттургаш йоцу чолхе	2.3 синтаксисан суртх1отторан

	«Вайнехан доьзал».	предложенеш.	гIирсийн коьртачу тайпанийн къастор а, характеристика а (дустаран карчам)
11	Сочинени «Муха хуьлу дика доттагI?»	Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш.	1.3 хьалха хIоттийнчу Iалашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп-тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (хIоттийнчу хаттарна тIечIагIдаран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
12	Шеран талламан болх № 7.	Карладаккхар	2.3 синтаксисан суртхIотторан гIирсийн коьртачу тайпанийн къастор а, характеристика а (дустаран карчам)

Талламан диктант №1 «Накъосталлин куьг»

Нохчийн дикачу гIиллакхех ду эшначохь вовшашна гIо-накъосталла дар. Стеган дахарехь гIо оьшуш меттигаш дукха нисло. Стаг халонехь, балехь висча бен а ца хеташ, цуьнан бала ца кхочуш верг стаг вац йа адам а дац.

БIешерашкахь дуьйна схьадогIуш ду вайнехан эшначохь белхи вовшахтохар. Белхи гулбо, асар деш, йалташ чудерзош, цIенош деш. Белхехь къаьста балхана кадениг, куьйгана говзаниг, хьекъална ираниг, гIиллакхна оьзданиг. Хьобгара накъосталла оьшуш меттиг нисъеллехь, бен доцуш тIехвала мегар дац. Нехан дикане цахьийзинарг шен вуонехь ша вуьсур ву.

Хьошалла, доттагIалла, вовшийн гIо-накъосталла дар цхьа зIе йолуш ду. И дика гIиллакхаш вайца мел ду, дахарехь стаг ша висарна кхерам бац.

(УциевА.У., 96 дош)

Грамматически тIедиллар.

1. *Нехан дикане цахьийзинарг шен вуонехь ша вуьсур ву.* – синтаксически таллам бе.
2. Текстера деепричастни карчамаш билгалбаха.
3. 1-чу обацера цхьанатайпана меженашна буха сиз хьакха.

Изложени (ПКЭ-н кепехь) «Оьзда кIант»

Гонахара дерриг Iалам а шен дуьхьа кхолладелла хеташ вара исс шо кхаьчна Iела.

Iаламца йолчу марзоно хьобстуш, ловзарна сов тIера вара иза. Цундела хийла гора иза хин бердан йистошца уьдуш, ловзуш, хьаннашкахь кхерсташ, олхазарийн эшаршка ладоьгIуш, церан дахаран ойла еш, тидаме вуьйлуш. Цу Iаламца санна, чIогIа йара цуьнан берашца йолу уьйр-марзо а, балхаца шовкъ а.

Бакьду, ловзарна мел тIера велахь а, шен ненера пурба доцуш, цхьана а метте ца воьдура кIант. Ков-кертахь гIуллакх деш, нанна гIо дора цо. УьйтIе а цIанийора, синтаршна хи а тухура, шел жимачу йишин Зулайн терго а йора. Иштта гIуллакхаш дешшехь, урокаш йан а кхуьура Iела.

Аьхкенан каникулашкахь колхозан уьстагIий лелош волчу шен деца Рашидаца же оьхура иза. Ша тидам болуш а, болх безаш а хиларе терра, уьстагIаш Iалашдаран а, уш дажоран а говзалла дика караерзийнера Iелас.

(131 дош)

(Берсанов Х.-А.)

Хаттарш:

1. Исс шо кхаьчна Йела муха ойла йолуш вара?
2. Муха йара цуьнан берашца йолу уьйр-марзо а, балхаца шовкъ а?
3. Хьенан пурба доцуш цхьана а метте ца воьдура кIант?
4. Стенна тIехь гIо дора нанна цо?
5. ХIун говзалла караерзийнера Йелас?

Талламан диктант №2 «Дагалецамаш»

Бешахь болх бина а ваьлла, цIехьа вогIура Тавсолта. Гонахарчу Iаламе кест-кеста бIаьрг тухура цо. Цунна езара ша вина юрт а, шайн дахаран теш хилла лаьтта лаьмнаш а.

Чувахале, ЦIен-Бердехьа вахара иза; схьахезира масачу Яссин гIовгIа. Гучуйелира маьI-маьIпера бацо сенйина лекхачу бердан цIен тарх. Бердан йистте дIахIоьттира Тавсолта. ТулгIеша аьгна хин йист лахара кегийра чукерчара, амма берд тешаме бара. Кхузахь дIайаханера Тавсолтин йерриге жималла. ХIетахь, дукха зама хьалха, бердах киртигаш йохуш баьккхинчу новкъа хитIа йогIура къона Нурбика. Ма товш хуьлура и, гуьлмаьнда а тиллина, кIудал а белша тIехь хийистехь лаьтташ, цIечу пошмакхан буьхьиг байн лаьтташ а хьоькхуш!

ХIетахь Нурбика йолчу миччара а сиха кхочура Тавсолта, наггахь бен тIедухуш доцчу исхарин чоица, кIайчу бустамашца, шен борачу динахь, детица кхелина шедан кхаж буйна а къуьйлуш...

Кхузахь самабуьйлучу дагалецамаша дIа мел даханарш, цхьаь вукхунна тIаьххье, йуха карладохура Тавсолтина. (135 дош) (Сулаев М.А.)

Грамматически тIедахкарш.

1. Буьззина синтаксически таллам бе предложенина:

Ма товш хуьлура и, гуьлмаьнда а тиллина, кIудал а белша тIехь хийистехь лаьтташ, цIечу пошмакхан буьхьиг байн лаьтташ а хьоькхуш!

2. Текста тIера схьайазие чолхе-карара предложени схьалаха, билгалйаха грамматически лардаш.

Изложени (ПКЭ-н кепехь) «Вайнехан доьзал»

Халкъан уггаре доккха хьал – иза хIора доьзал сица а, дегIаца а могаш хилар ду. Нагахь доьзал чIогIа хилахь, къам а хир ду чIогIа. Иза, дийца а ца оьшуш, бакьдерг ду.

Нохчийн къам мел йаккхий халонаш тIехИттарх, царах чекхдуйлуш, хIаллак ца хуьлуш, схьадар дукха хьолахь доьзна дара вайнехан доьзалан чIогIаллех. Хьалха заманахь дуьненчу даьлла бер доккха а хилла, нахана юккье даллалц, цIахь шен деций, ненаций, вежарший, йижарший хьалакхуьура. Цара луш хилла цунна дуьненах, Iаламах, динах, оьздангаллех болу кхетам. Цундела доьзалехь йоккху хан коьрта йара стеган кхиарехь.

Вайнехан доьзал шатайпана дуьне ду, шен гIиллакхаш а, ламасташ а долуш. Оцу дуьненахь уггаре воккха хьаькам Да ву. Да доьзалхошна масал хила хьакь ву массо хIуман тIехь. Дуьнен чуьра дIаваллалц цуьнан а, дIаваьлча цуьнан цIеран а сий-ларам бар тIехь ду берашна. Бераш кхетош-кхиор, коьрта долчунна, ненан гIуллакх хилла хьалха заманахь. Ткъа дас оцу гIуллакхехь дакъалоцуш хилла ненехула. Ишттачу доьзалшкахь иман а, беркат а лаьттина. Цара шайн къоман юьхь а, сий а лардина.

(157 дош)

(Ахмадов М.М.)

Хаттарш:

1. Халкъан уггаре доккха хьал хIун ду?
2. Нохчийн къам шена тIехIиттинчу халонех чекхдалар стенах доьзна дара?
3. Хьалха заманахь берана дуьненах, Iаламах, динах, оздангаллех болу кхетам хьан луш хилла?
4. Вайнехан доьзалехь бераш кхетош-кхиош мила хилла?
5. ХIун лаьттина ишттачу доьзалшкахь, цара хIун лардина?

Талламан болх №3 (тестировани)

1. Синтаксисо Iамадо:

- 1) элпаш, аьзнаш;
- 2) дешнаш, дешнийн кхолладар;
- 3) дешнийн цхьаьнакхетарш, предложенеш;
- 4) къамелан дакъош.

2. Предложени олу:

- 1) дIайаздинчу дешнех;
- 2) кхочушхилла ойла а гойтуш, вовшашца уьйр йолуш цхьаьнакхеттачу дешнех йа оццу маьIнехьдолчу цхьана дашах;
- 3) йозанехь вовшахкхеттачу дешнех;
- 4) дешнийн цхьаьнакхетарех.

3. Чолхе предложени олу:

- 1) шиннах йа цул сов цхьалхечу предложенех лаьттахух;
- 2) шена чохь масех сказуеми долчу предложених;
- 3) шена чохь масех подлежащи долчу предложених;
- 4) цхьаннах йа цул сов цхьалхечу предложенех лаьттахух.

4. Чолхе предложени билгалйаккха.

- 1) Иштта хIара шена деза Iилма лобхуш лелашшехь, дешарна билгалдаьккхина долу пхи шо сиха чекхделира.
- 2) Нехан шуьнехь къонах а верстар вац, нехан хьаьвди тIехь дин а берстар бац.
- 3) Шен дагахь ерриге а месаш къайлайаьхна, дIатиллина дара цуьнан йовлакх.

4) Сан ирс ца дохо 1аш ву-кх хьо, Дада, х1окху нехан х1иллана т1е а тайна.

5. Чолхе предложенеш хуьлу:

- 1) чолхе-цхьаьнакхетта, чолхе-карара, хуттургаш йоцу чолхе;
- 2) чолхе-карара,хуттургаш йоцу чолхе, чолхе-дозаран;
- 3) чолхе-кхаах1оттаман, чолхе-шинах1оттаман, хуттургаш йоцу чолхе;
- 4) чолхе-цхьаьнакхетта, чолхе-шинах1оттаман, хуттургаш йоцу чолхе.

6. Чолхе-цхьаьнакхетта предложени олу:

- 1) кхетаран меженаш шена чохь йолчу предложених;
- 2) цхьатерра бакьо йолчушина йа масех цхьалхечух лаьттачух;
- 3) коьртачу а, т1етухучу а предложенех лаьттачух;
- 4) шена чохь грамматически лард йолчух.

7. Цхьаьнакхетаран хуттургаш хуьлу:

- 1) бахьанин, бехкаман, дустаран;
- 2) кхачаман, къастаман, латтаман;
- 3) дозаран, дуьхьалара, къасторан;
- 4) меттиган, хенан, даран суьртан.

8. Чолхе-цхьаьнакхетта предложени билгалъйаккха.

- 1) Сан гергара нах бисина хир бац, ткъа кху хьуьнхахь суна массо а х1ума гергара ду.
- 2) Х1инца-м вийна велира и миска бохуш, хьоьжуш лаьтташ юьртахой а хилла.
- 3) Куьйра оьг1аз ца воьдура, цуьнан оцу дешнаша, мелхо а, самукъадоккхура.
- 4) Адама шега деллачу хаттаршна жоп ца луш, дуккха а лаьттира и къена нах.

9. Со х1инца дуьйна маьрша ву, амма сан ваха меттиг йац.

Х1окху предложенера хуттурган тайпа ду:

- 1) дозаран;
- 2) дуьхьалара;
- 3) къасторан;
- 4) довзийтаран.

10. Дозаран хуттургаца йолу чолхе-цхьаьнакхетта предложени билгалъйаккха.

- 1) Маьрк1ажа хан йара, амма йоккха стаг сиха йацара бешара чуйаха.

- 2) Суна а лабара шуьца ван, делахь а сан цкъачунна аьтто хир бац.
- 3) Арсбина серло алсамо хилийтархьама, дуьхьал оьллина шаршу а д1айаьккхира оха.
- 4) Сарахь тхо юьрта а дахара, бабас тхуна хаза туьйранаш а дийцира.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		«5»	«4»	«3»	«2»
3	2	1	2	1	2	3	1	2	4		9-10	7-8	5-6	0-4

Талламан диктант №4 «Гоцин г1иллакх»

Тхан куьпахь вовшахкхетий, даима ловзуш хуьлура бераш. Цхьацца дуьйцуш, наггахь кьийсамаш хуьлура церан.

Бакьверг а, харцверг а къастош, Гоцис аьллачун т1ехь кьийсам чекхболура. Бераш тешара цо аьллачух, х1унда аьлча массарна а иза билгалваьллера бакьлуйш хиларца.

Цкъа цхьана дийнахь ловзуш долу бераш чехош вара лулара воккха стаг Ибрах1им, цара шен куьзганан б1аьрг бохийна бохуш. Амма муьлхачо бохийна, ца хаьара цунна.

– Аса бохийра и, ца хууш буьрка а кхетта, – даре дира Гоцис.

– Ахьа бохийнехь, х1умма а дац. Хьо-м харцхьара вацара. Хьайна хууш дийр дац ахьа и санна дерг, – аьлла, д1авахара воккха стаг.

Бераш цец а девлла лаьттара, цо и бехк шена т1елацарх тамаш беш.

Куьзганан б1аьрг, бераш ловзуш ца хууш буьрка а кхетта, боьхнера. Гоцис даре ца динехь, цхьанна а хуур дацара, и бохийнарг мила ву. Шен карах и ма-хилли, сиха вахана, воккхахволчу веше шен бала балхийра Гоцис.

(136 дош)

(Х.-А.А.Берсанов)

Грамматически т1едахкарш.

1.Текстера чолхе-кара предложенеш схьалаха. Церан грамматически лардаш схьайазйе.

2.Тетухучу предложенийн тайпанаш билгалдаха.

Сочинени 1 (ПКЭ-н кепехь) «Кьонахаллин билгалонаш»

(1)Г1излара ваха ваханчу Багратиони Иванан к1ант, Петр шайх летар ла ца даллал халахеташ нохчий хилар дерриг бохург санна, дойура цу кьоначу эпсаран кьонахаллой, цуьнан майраллой, т1амна хьуьнаре хиларой. (2)Ламанхоша даим а 1аламат ч1ог1а сий дора майраллин, иза хьаьнгахь елахь а, доттаг1ий, мостаг1ий ца кьестош.

(3)Нохчий тамаша бина ца бовлура оцу стеган нийсаллех. (4)Бакьду, Багратиони ванне а реза вацара, эрна адамаш дойуш, т1ом барна. (5)Цо мостаг1а вен ца хьовзавора, и эшо кхин некь карабойла шена елахь. (6)ЙА т1амехь адам дер цуьрриг кьонахалла а ца лорура цо, верна а кхеравелла, озалуш 1едал шен цкъа а доццушехь...

(7)Турмал чухула д1ахьаьжначу полковникна, шаьш ма-барра къаьсташ, кхекхийн куйнаш техкина божарийн тоба гира. (8)Цхьана г1уллакхан-м барт беш болу куц дара уьш.

(9)Церан лер ца хезара, амма хыйзочу куыйгийн леларехь, карзахбевлла хеталора уыш.

(10)Юха оцу тобанах кхоъ схыхедира...

(11)Полковника чІогІа тамаша беш тергалдора и дерриг, амма холчихь вара иза, цигахь хирг хІун ду ца хууш. (12)Кхин а ши стаг схыхедира оцу нохчийн тобанах. (13)Хъала айира хІинццалц гуш ца хилла барам. (14)Полковникна гира оцу бараман юьхыгаш адамаша шайн белшаш тІе йохкуш. (15)ТІехъа лаьтгачо коьртара схьабаьккхина шен куй белша тІе биллира, и лаза ца йайта.

(16)Ткъара бен валаза Багратиони Пьерин отта (адъютант) вара оцу тІелатарехь. (17)Цул хьалха динчу шина тІелатарехь а дакъалаьцнера цо.

(18)Полковника Тамара, турмал охъа а йахийтина, шен отте салташка цу богІучу нохчашна топ кхосса мегар доцийла хайита аьлла, буьйр дира.

(19)Петр Багратиони бер долуш ГІизларехь дуьйна вевзинарш бара нохчашлахь.

(20)ТІемашкахь и гойла хилларш бара. (21)Цуьнан тамашена юьхь-сибатан безамехь аматаш, битамаш цкъа а биц ца бала дагахь бисинарш а хилира кхузахь. (22)Нохчий цецбевлла ца Іара оцу къоначу бІаьхочун къонахаллех, нийсо цунна езарх. (23)Ткъа хІокху йоккхачу минотехь, цуьнан къонахчун амалш лерина, дика дан лиира нохчашна чІогІа.

(24)Багратиони цара кхузахь сихонца бинчу барам тІехь вадийна шайн лоьра тІе кхачийра...

(25)ТІаккха айина ваьхьна, Соьлжа-хих а ваьккхина, оьрсийн туьпе охьавиллира цара и чІогІа чевнаш хилла эпсар.

(26)Нохчаша мискъалан зарратал бІо ца къажийра майрачу, къонахалла йолчу стеган дуьхъа шаьш дан догІучунна...

(27)Нохчий, оьрсийн полковникан Іудика еш, юха а бирзина, буьйлабелла шайн новкъа бевлира.

(28)Тамара шен отте цхъаь-м элира. (29)Отта, хъаьдда нохчашна тІаьхъа а вахана, церан маттахь вистхилира цаьрга:

– (30) Аша хІун до, нохчий? (31)Ахча ца деза шуна? (32)Аша веанчу Багратионих и шортта лур ма ду!

(33)Лекхачу нохчочо, тамехь корта хъала а тосуш, шечарах бІаьрг тоьхна, юха отте хъаьжна, элира:

– (34) ХІан-хІа. (35)Къонахаша къонахий бухкуш ца хуьлу!

(Л.Ш. Авалианин текстан буха тІехь)

ТІедиллар:

Муха кхета хьо **КЪОНАХАЛЛА** бохучу дешан маьІнах? Кепе а далош, коментари е айхъа цунах билгалдаьккхинчунна.

Лахахь йалийначу клишех пайда а оьцуш, йазье **«Къонахаллин билгалонаш»** темина сочинени-ойлайар айхъа билгалдаьккхинчун буха тІехь. **Къонахаллех** лаьцна айхъа

билгалдаьккхинарг тӀечӀагӀдеш, ши масал-тӀечӀагӀдар даладе: цхьа масал-тӀечӀагӀдар даладе ешначу текстера, шолгӀаниг – хьайн дахарехь зеделлачух.

Сочиненин барам 70 дашал кӀезиг хила ца беза.

Нагахь санна сочинени ша ма-йарра схайийцина йа схайазийна юьхьанцара текст хилахь, цхьа а комментари йоцуш, и санна болчу белхан мах ноль баллаца хадабо.

Сочинени йазье цӀена а, йоза къаьсташ а.

Клишеш:

1. Кьонахалла – иза ... Суна хетарехь, ...
2. ХӀокху текстан авторна (авторна цӀе) къаьсттина вайна гайта лиьнарг ду ...
3. Сайн дахарехь зеделлачуьнга а хьаьжна, айса йалийна ойла тӀечӀагӀгӀйан лаьа ...
4. Цу тӀера цхьа жамӀ дан таро ю ...

Магадо: йалийна клишеш хийца.

Талламан болх №5 «Ирча буьйса»

Иза дара гурахь. Базар дӀайуьйхира. Шен хьешан, гӀалагӀазкхичун, куьг лоцуш, лодика а йина, итт-цхьайтта шо кхаьчна хир долуш волу шен кӀант йуххе а хаййна, говра-ворданахь, цӀа ван новкъавелира Расу. Шегара ледарло ша хӀунда йалийтинера, Расуна шена а ца хаьара.(ЧКП-кхачаман)

Суьйре тӀетаьӀнера. Чубуза цӀийбеллачу маьлхан зӀенарша кхелина лаьржачу мархийн йисташ, дӀадийнчу аьчган басахь лепара. Цхьа байн хьекха болабелла мох тӀаьхь-тӀаьхьа чӀагӀлуш лаьттара.

Дерриг а лаам меттахделира, чехка йогӀура буьрса лаьржа мархаш. (ЧЦП) Татанца лелхаш, борз санна угӀуш, шакарца цӀийзаш, буьрса «дур» дара геннара догӀуш.

ЦӀеххьана, стигалара ластийна охьахаьхкича санна, оьгӀазе тулгӀешца а боккхуш, дегӀаца дӀахьулвира Расус шен кӀант.

Нуьцкьачу дорцан ткъевнаца кӀур хьийзош, садокхийла йайна, холчохь висира и ший. Некь гуш бацара. Расу некьах тилира. Цхьа а ларбӀар йоцчу, воьду агӀу билгалиьоцчу цу некьан хьесап дан ницкь боцуш корта хьаьвзнера цуьнан.
(141 дош)

Грамматически тӀедахкарш:

- 1.ЧКП схьалаха, билгалйаха тӀетуху предложени.
2. ТӀетухучу предложенийн тайпанаш билгалдаха.
- 3.Схьайазье чолхе –цхьаьнакхетта предложени, грамматически лардаш билгалйаха.

Изложени «Оьзда мотт»

Дайн орамашкара дуьйна схьадогӀуш цхьа гӀиллакх ду нохчийн – стаг верг а, стаг воцург а шен дашца къастош. Цигара схьадаьлла ду «Хьайн багах схьадалазчу дешан эла ву хьо, багах схьадаьллачу дешан лай ву хьо» боху кица. Нахалахь айхьа мел аьллачу дашах жопалла ву бохург ду и.

Далла а, нахана а гергахь деза, сийлахь ду адамо шен меттан доладар я багах схьа мел долучу дешан оьздангалла ларьяр. Ткъа и мотт харц а, шалхонца а лебар, адамна бала хин болчу кепара бийцар даккхийчу кьинойх, зуламечу лазарех ду.

Оьзда мотт бийца стаг шен бераллехь дуьйна лама веза, баккхийчаьрга ла а дугӀуш, цаьргара масал а оьцуш. Хала делахь а, иза дахарехь ца хилча йиш йоцу уггаре а коьртаниг ду. Оьзда мотт адамийн юкъаметтиган дакъа хилла ца ла, иза вайх хӀораннан сица, кхетамца хила догӀу жовхӀар ду. Цо гӀо до оьзда боцчу нехан лаамна кӀел ца воьдуш, цунах ларвала а, шен дахаран новкъахь цӀена чекхвала а. (150 дош, Уциев А.Х.)

Сочинени ПКЭ-н кепехь «Муха хуьлу дика доттаг!»

Т1едилла: Муха кхета хьо ДОТТАГІАЛЛА бохучу дешан маъІнах? Кепе а далош, коментари е айхъа цунах билгалдаьккхинчунна.

Лахахь йалийначу клишех пайда а оьцуш, йазъе «Муха хуьлу дика доттаг!» темина сочинени-ойлайар айхъа билгалдаьккхинчун буха т1ехь. ДоттагІаллех лаьцна айхъа билгалдаьккхинарг т1ечІагІдеш, ши масал-т1ечІагІдар даладе: цхъа масал-т1ечІагІдар даладе ешначу текстера, шолгІаниг – хъайн дахарехь зеделлачух.

Сочиненин барам 70 дашал к1езиг хила ца беза.

Нагахь санна сочинении ша ма-йарра схъайийцина йа схъайазйина юьхъанцара текст хилахь, цхъа а коментари йоцуш, и санна болчу белхан мах ноль баллаца хадабо.

Сочинени йазъе цІена а, йоза къаьсташ а.

Клишеш:

1. ДоттагІалла – иза ... Сан кхетамехь, ...
2. Текстан авторна хетарехь, ...
3. Дахарера масал далош, ала лаъа ...
4. Цу т1ера схъа жамІ дан таро ю ...

Магадо: йалийна клишеш хийца.

Талламан диктант №6 «Вайнехан доьзал»

Халкъан уггаре доккха хъал – иза хІора доьзал сица а, дегІаца а могаш хилар ду. Нагахь санна доьзал чІогІа хилахь, къам а хир ду чІогІа. Иза, дийца а ца оьшуш, бакъдерг ду.

Нохчийн къам мел йаккхий халонаш т1ехІиттарх, царах чекхдуьйллуш, хІаллак ца хуьлуш, схъадар дукха хьолахь доьзна дара вайнехан доьзалан чІогІаллех. Хъалха заманахь дуьненчу даьлла бер доккха а хилла, нахана йуккъе даллалц, цІахь шен деций, ненаций, вежарший, йижарший хъалакхуьура. Цара луш хилла цунна дуьненах, Іаламах, динах, оьздангаллех болу кхетам. Цундела доьзалехь йоккху хан коьрта йара стеган кхиарехь.

Вайнехан доьзал шатайпана дуьне ду, шен гІиллакхаш а, ламасташ а долуш. Оцу дуьненахь уггаре воккха хъаькам Да ву, хІунда аьлча Да доьзалхошна масал хила хъакъ ву массо хІуман т1ехь. Дуьнен чуьра дІаваллалц цуьнан а, дІаваьлча цуьнан цІеран а сий-ларам бар т1ехь ду берашна. Бераш кхетош-кхиор, коьрта долчунна, ненан гІуллакх хилла хъалха заманахь. Ткъа дас оцу гІуллакхехь дакъалоцуш хилла ненехула. Ишттачу доьзалшкахь иман а, беркат а лаьттина. Цара шайн къоман йуьхь а, сий а лардина.

(157 дош)

(Ахмадов М.М.)

Грамматически т1едахкарш:

1. ЧКП схъалаха, билгалйаха т1етуху предложени.
2. Т1етухучу предложенийн тайпанаш билгалдаха.

Цхъана хазачу бlаьстенан дийнахь Шовда денана йолчу йаханера, жимма цуьнца марзо эца. Бабина чlогlа дукхайезара иза, ша йолчу йеъча цунна там бан а гlертара йоккха стаг. Нанас йole цlахь, йохайарна кхоъруш, пхьегlаш ца йуьлуйтура. Ткъа бабина Шовдас чу нуй, горгам хьокхура, пхьегlаш йуьлура, уьйтlе а цlанийора. Тlаккха цо динчу гlуллакхашна бекхамна санна, бабас, сикха нохчийн пешан цlергахь сискал а йоттий, цуьнца йетшура молуьйтура йole.

Жимма луйш-олуш lийначул тlаьхьа, Шовдина уггар мерза хета кьайле гучуйоккхура йоккхачу стага. Шен даг тlе гилгаш дохуш санна хетара йolана, бабас шен куьйган керайукъахь масех шекаран бlелиг кховдийча. Ткъа наггахь гlожан буьххьехь долу цlазамаш а, бlараш а лора.

Шовдина даима а хазакхетара бабин тlorказ, хlунда аьлча цу тlехь цхъа хазачу басаршца дехкина зезагаш дара, тlетесна шурула-кlайн тир йаьккхина кечдина кlадин киса а дара. Йolана моьттура, бабин массо а кьайле цу чохь лачкьийна йу. Шен бераллин хьекъале хьаьжжина, цу чуьра и кьайле лавтташ йу мотгалора, цу чохь долчу дуккха а бlелигех, кампетех, кхийолчу бес-бесарчу хlуманех.(156 дош)

(Дашаева Ш.Х.)

Грамматически тlедахкарш:

- 1.ЧКП схъалаха, билгалйаха тlетуху предложени.
2. Тlетухучу предложенийн тайпанаш билгалдаха.
- 3.Схъайазйе хlттургаш йоцу предложени.

Дешаран-методикин кхачаман ларам

Дешаран-методикин гlо-lамат

1. Нохчийн мотт. Белхан тетрадь. (Чеченский язык. Рабочая тетрадь). 7 класс.
2. Нохчийн мотт. Белхан тетрадь. (Чеченский язык. Рабочая тетрадь). 9 класс.
3. «Ас дlалур ю ПКЭ!» Нохчийн меттан пачхьалкхан коьртачу экзаменна кечам бар. Дешаран-методически гlо-lамат. («Я сдам ОГЭ!» Подготовка к основному государственному экзамену по чеченскому языку. Учебно-методическое пособие). Абдуразаков Ш.И., Дашаева Л.Х., Дудаев С.А.-Х., Тутаяева С.Л., Хунарикова П.А. – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2021. – 192 с.
4. Тимаев А.Д., Ирезиев С-Х.С-Э., Абубакаров А.Х. Практический курс морфологии чеченского языка. – Грозный: ФГУП «Издательский комплекс «Грозненский рабочий», 2012. –176 с.
5. Эдилов. С.Э. Самукъане грамматика. 5-11 классашна дешаран пособи. (Занимательная грамматика. Учебное пособие для 5-11 классов). – Грозный: «Арфа-Пресс», 2012. – 368 с.

Методикин литература

6. Айдамирова М. А. Музейная деятельность по приобщению подрастающего поколения к культурно-историческому наследию. Учебное пособие. – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2018. – 89 с.

7. Эдилов С. Э. Обучение изложению. Методическое пособие в помощь учителю. – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2018. – 240 с.

8. Эдилов С. Э. Обучение сочинению. Методическое пособие в помощь учителю. – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2018. – 160 с.

9. Эдилов С.Э. Учебное пособие. Практикум синтаксиса чеченского языка. – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2012. – 302 с.

10. Эдилов С.Э. Учебное пособие. Практикум чеченского языка. – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2020. – 320 с.

11. Эсхаджиев Я.У. Изучение орфографии и пунктуации в школе. – Грозный: Издательство «Альфа-Пресс», 2012. – 222 с.

12. Эдилов С. Э. Нохчийн мотт а, керла технологеш а (Чеченский язык и новые технологии). – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2018. – 285 с.

Луг1аташ

13. Абдуразаков Ш.И. 1аламан совг1аташ. Русско-чеченский словарь флоры и фауны. – Грозный: ОА «ИПК «Грозненский рабочий», 2016. – 192 с.

14. Арсанукаев, А.М., Михтеева Т.И. Чеченско-русский, русско-чеченский словарь. – Грозный: ГУП «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2008. – 190 с.

15. Вагапов А. Д. Словарь синонимов чеченского языка. – Тбилиси: «Меридиан», 2011. – 734 с.

16. Ибрагимов Льяма. Нохчийн фразеологизмийн маб1надаран дошам (Толковый словарь чеченских фразеологизмов). – Грозный: ГУП «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2004. – 128 с.

17. Мациев А.Г. Нохчийн-оьрсийн словарь. (Чеченско-русский словарь). – Грозный: ФГУП «ИПК «Грозненский рабочий», 2010. – 656 с.

18. Умархаджиев С.М., Астемиров А.В., Асхабов Х.И., Бадаева А.С., Вагапов А.Д., Израилова Э.С., Султанов З. А. Русско-чеченский, чеченско-русский словарь компьютерной лексики. – Грозный, АН ЧР, 2017. – 238 с.

19. Халидов А.И. Словарь лингвистических терминов чеченского языка. – Грозный: ГУП «Книжное издательство», 2012. – 448 с.

Хаамийн дешаран ресурсаш

20. Нохчийн меттан лексикин-семантикин тезаурус (Лексико-семантический тезаурус чеченского языка)//URL: <http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/>

21. Образовательный портал «Чеченская электронная школа»
//URL:<https://desharkho.ru/>

22. Чеченско-русский, русско-чеченский онлайн-словарь. Дикдошам
//URL: <https://ps95.ru/dikdosham/ru/>